

ГОВРЛЕВО
GOVRLEVO

Slavica Hristova - Petar Namičev
ГОВРЛЕВО НЕМА ДА УМРЕ
GOVRLEVO WILL NOT DIE

ANNALES MEDITERRANEA

UREDNIK SERIJE:	Mitja Guštin
PREVOD:	Angela Ristova (angl.)
LEKTOR:	Lusi Karanikolova; Namita Subiotto (mak.); Margaret Davis (angl.)
RISBE:	Petar Namičev
FOTOGRAFIJE:	Mitja Guštin, september 2002 - februar 2004 Muzej na grad Skopje, S. Nedelkovski (92-100)
OBLIKOVANJE:	Mitja Guštin
POSTAVITEV STAVKA:	Maša Novak
TISK:	Littera picta d.o.o.
NAKLADA:	500 izvodov
IZDAJATELJ:	Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja Muzej na grad Skopje, Muzej na Makedonija Darko Darovec
V SODELOVANJU: ZA IZDAJATELJA: SEDEŽ UREDNIŠTVA:	Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, PO Box 612, Tel.: ++386 5 66 37 700, Fax: 66 37 710, E-mail: annales@zrs-kp.si , Internet: http://www.zrs-kp.si

СОДРЖИНА / CONTENTS

ВОВЕД / INTRODUCTION	7
РАЗВОЈ НА СЕЛОТО / VILLAGE DEVELOPMENT	11
ОРГАНИЗАЦИЈА НА СЕЛОТО / VILLAGE STRUCTURE	31
УЧИЛИШТА ВО СЕЛОТО / SCHOOLS IN THE VILLAGE	37
МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА / MATERIAL CULTURE	
Куќа / House	43
Градење на куќа / Building a house	49
Стопански објекти / Outbuildings	61
Стопанство / Economy	67
Покуќнина / Household inventories	75
Храна / Food	81
Народна носија / Traditional costumes	85
ГАЛАБИИ / FAMILIES	
Хиерархија во семејството / Hierarchy in the family	97
Скендеровци / The Skenderovci	103
Митревци / The Mitrevci	107
Ѓорѓиовци / The Gjorgjovci	113
Ѓорѓиовци / The Gjorgjovci	117
Шкорковци / The Škorkovci	121
Ѓоровци / The Gjorovci	125
Акетовци / The Aketevci	129
Бебешковци / The Bebeškovci	131
ДУХОВНА КУЛТУРА / SPIRITUAL CULTURE	
Обичаи при градење на куќа / Customs while building a house	133
Обичаи при свадба / Wedding customs	145
Народни верувања / Traditional beliefs	151
Селска слава, куќна слава и верски празници / The Village feast, House feast and Religious holidays	155
ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY	179

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(497.17 Govrlevo)

HRISTOVA, Slavica

Govrlevo nema da umre = Govrlevo will not die / Slavica
Hristova, Petar Namičev [prevod Angela Ristova ; risbe Petar
Namičev ; fotografije Mitja Guštin, Muzej na grad Skopje, S.
Nedelkovski]. - Koper : Univerza na Primorskem,
Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino
Sredozemlja, 2004. - (Annales Mediterranea)

ISBN 961-6328-19-0

1. Namičev, Petar

213153536

ВОВЕД

Монографијата ГОВРЛЕВО НЕМА ДА УМРЕ е посветена на малото планинско село Говрлево кое се наоѓа во близината на градот Скопје. Селото наликува на многуте мали напуштени македонски села, кои во себе кријат приказни за нивната богата историја која потекнува уште од праисторијата.

Културно-историското истражување на селото Говрлево претставува интердисциплинарно истражување на социо-културните процеси, каде врската на археологијата и етнологијата како науки е неминовна. Вредните археолошки ископини во атарот на селото Говрлево, со кои се евидентира постоењето на високата материјална и духовна култура на овие подрачја, продолжуваат со вековната традиција до денес.

Поради скудните архивски и фото материјали кои постојат за селото, етнолошките истражувања се темелат на биографскиот метод. Истражувањата во Архивот на Македонија и Архивот на град Скопје се неколку архивски документи, кои се однесуваат на Буџетот на Говрлевската општина од 1916 година. Преку животните приказни на неколкуте жители од селото, и скромниот број на фотографии кои ги поседуваат, е претставен начинот на живот и обичаите, некогаш и денес. Денес во селото живеат петнаесетина стари жители. Нивните животни приказни се приказни сами за себе.

Населението во селото отсекогаш било македонско со православна вероисповест. Бурната историја на овие простори придонела за бројни иселувања, но и доселување во селото. Во есот на Првата, Втората балканска војна, како и двете

INTRODUCTION

The monograph GOVRLEVO WILL NOT DIE is dedicated to the small mountain village of Govrlevo, which is located near the city of Skopje. The village Govrlevo resembles to the many abandoned Macedonian villages, hiding in itself a story for its rich history originating from prehistoric time.

The research pertaining to the history of culture of the village Govrlevo is interdisciplinary research of the socio-cultural processes, where the connection between archaeology and ethnology as sciences is unavoidable. The valuable archaeological objects found in the area of the village Govrlevo, which are note for the existence of high material and spiritual culture in this area continues the long term tradition until today.

Because of the limited archive and photo materials for the village, the ethnological research is based on the biographical method. The researches in the Archive of Macedonia and the Archive of Skopje City resulted in several archive documents, related to the Budget of the Govrlevo municipality from 1916.

Presentation of the life and the customs in the village in the past and today will be done by life stories of several villagers and the modest number of photos that they have. In the village Govrlevo today live 15 old people. Their life stories are stories for themselves.

The inhabitants of the village have always been orthodox Macedonians.

The tumultuous history of these areas contributed to many migrations from and to the village. During the First and Second Balkan Wars as well as the First and Second World War, the village Govrlevo was a centrum for several villages.

светски војни, селото Говрлево било центар на неколку села.

Селото Говрлево функционираше како општествена и религиозна заедница, со богат општествен и духовен живот, што во некои сегменти се задржал до денес.

Носијата во селото Говрлево припаѓа на Горновардарската етнографска целина, односно на Скопска Блатија. Наспроти слабата економска моќ на населението во селото и задружниот начин на живот во големи селски задруги-галабии, носијата се карактеризира со извонредни естетски карактеристики. Нејзината стара традиционална форма се задржала до периодот помеѓу двете светски војни, по војната почнала да се редуцира, но продолжила да се носи до 60-тите години на XX век.

Куката претставувала средиште на живеењето и семејството со сите материјални и духовни елементи. Градителската традиција на народот била насочена кон групна интерпретација на општествените сфаќања, кои биле изразувани и востановени преку формата на живеалиштето. Како одраз на востановените карактеристики на градителската традиција, се појавиле типолошки карактеристики кои формирале една препознатливост на градителската фолклорна форма, како дел од народното творештво.

При анализирањето на архитектонската форма на живеалиштето во селото Говрлево секој објект се третира како активен жив организам, кој во различни периоди трпел одредени модификации на просторот и неговиот третман. Притоа живеалиштето треба да се анализира како процес и составен дел на секојдневните, обредните и магиски случувања. Во овој контекст треба да се проучува и односот на жителите на создадената архитектонска форма и символите кои ги идентификувале со одредени објекти.

Селото активно живеело до 60-тите години на XX век, до масовното иселување на населението во градот.

Во 90-тите години неколку семејства од градот се вратиле во селото, каде продолжиле да се занимаваат со ситно сточарство и обработка на земја, со што остваруваат мали приходи. Селото денес е

The village Govrlevo was functioning as a social and religious community, with rich social and spiritual life that in some segments is maintained even today.

The costumes from the village Govrlevo belong to the Gornovardar ethnical entity, i.e. the Skopje Blatija. Opposite to the weak economic power of the villagers and the lifestyle in big family communities – “galabii”, the costumes are with excellent aesthetic characteristics. Its old traditional form was maintained until the period between the two World Wars, reducing it after the war and continued to be worn until 1960-ies.

The house was the centre of living and the family including all material and spiritual elements. The building tradition of the people was directed towards group interpretation of the social understandings, which were expressed and established through the form of the dwelling. As a reflection of the established features of the building tradition, typological characteristics emerged, which formed one recognizable building form, as part of the folklore.

While analyzing the architectural form of the dwelling in the village Govrlevo, it is important every object to be treated as an active living organism, which had some modifications of the space and its treatment during the time. At the same time, the dwelling is analyzed as process and integral part of the everyday, ritual and magic events. In this context, the relation of the inhabitants and the established architectural form and symbols which were identified with certain objects is studied.

The village was active until the 1960-ies when the mass migration to the city emerged.

In 1990-ies several families returned to the village where they continued cattle breeding and soil cultivation, earning small incomes.

Today the village is in the phase of falling apart, except the houses in which today’s inhabitants live. The people originating from the village, which today live in the city, are interested for development of the village from different aspects, the village infrastructure and improving the life conditions. With this development, many people will return to the village and build more weekend houses or adapt the old ones.

One of the greatest actions of the people originating from Govrlevo was to preserve the St. Tripun monastery located on the hill Štulec and development of cultural tourism

во фаза на распаѓање, освен куќите во кои живеат денешните жители. Луѓето по потекло од селото кои денес живеат во градот Скопје, се заинтересирани за развој на селото од различни аспекти, како што е инфраструктурата на селото и подобрување на условите за живот. Со ваков развој на селото, многу луѓе би се вратиле во селото, би се изградиле повеќе викенд куќи или би се адаптирале старите.

Најголема заложба на говрлевчани е зачувување на манастирот Свети Трипун на брдото Штулец, и развој на културен туризам преку археолошкиот локалитет ГОВРЛЕВО. Со ваквата замисла која е поддржана и од разни културни институции, како Музејот на град Скопје и Музејот на Македонија, селото би се развило во многу сфери и би заживеал животот во него.

Особено, би го истакнале интересот на проф. Митја Гуштин од Универзитетот Приморска, Копар, Р. Словенија, и неговата заложба за комплексно истражување на селото Говрлево од археолошки и етнолошки аспект, за што посебно му се заблагодаруваме. Благодарение на неговата заложба е испечатена и оваа монографија.

Список на информатори од селото:

Ване Велковски, роден 1923 година, село Говрлево;
 Павлинка Велковска, од село Добри Дол, омажена во Говрлево;
 Марица Митревска, родена 1931 година, од село Говрлево;
 Пандил Митревски, село Говрлево;
 Паунка Стевковска, родена 1941 година, село Говрлево;
 Павлинка од Шкорковци, омажена во Говрлево;
 Тоде Велковски, роден 1925 година, од село Говрлево;
 Илија од Шкорковци, роден 1928 година, село Говрлево;
 Михајло Стефковски, роден 1935 година, село Говрлево;
 Ружица Стефковска, од село Зелениково, омажена во Говрлево;
 Милан Ѓурчевски, роден 1930, село Говрлево;
 Цветан Јовчевски, роден 1939, село Говрлево;
 Бранко Панчевски од галабија Ѓоровци, роден 1934, село Говрлево;
 Роксанда Панчевска од галабија Скендеровци, родена 1930, село Говрлево.

through the archaeological site GOVRLEVO. With this idea, which is supported by different cultural institutions, such as The Museum of Skopje and the Museum of Macedonia, the village could be developed in many areas and bring back to life.

We would like to emphasize the interest of Prof. Mitja Guštin from the University Primorska, Koper, R. Slovenia and his contribution for the complex research of Govrlevo from archaeological and ethnological aspect, for which we are very grateful. This monograph was printed thanks to his efforts.

List of informers from the village:

Vane Velkovski, born 1923, v. Govrlevo;
 Pavlinka Velkovska, from v. Dobri Dol, married in Govrlevo;
 Marica Mitrevska, born 1931, v. Govrlevo;
 Pandilj Mitrevski, v. Govrlevo;
 Paunka Stevkovska, born 1941, v. Govrlevo;
 Pavlinka from Škorkovci, married in Govrlevo;
 Tode Velkovski, born 1925, v. Govrlevo;
 Ilija from Škorkovci, born 1928, v. Govrlevo;
 Mihajlo Stefkovski, born 1935, v. Govrlevo;
 Ružica Stefkovska, from v. Zelenikovo, married in Govrlevo;
 Milan Gjurčevski, born 1930, v. Govrlevo;
 Cvetan Jovčevski, born 1939, v. Govrlevo;
 Branko Pančevski from Gjorovci family, born in 1934, Govrlevo;
 Roksanda Pančevska from Skenderovci family, born in 1930, Govrlevo.

РАЗВОЈ НА СЕЛОТО

Селото Говрлево се наоѓа во близината на градот Скопје, во сливот на Маркова Река. Сливот претставува етно-географски предел кој на север граничи со планинскиот гребен на планината Водно, на запад со венецот на главниот масив на Мокра Планина, на југоисток се врвовите и огра-ноците на Мокра Планина, а на североисток со реката Вардар.

На преминот од праисториско во историско време, Скопската Котлина била населена со илирското племе Дарданци. Центар на Дарданците бил градот Скупи. При крајот на I век п.н.е. Римјаните го зазеле Скупи, и многу го измениле неговиот етнички и културен карактер. Оваа област станала римска колонија, за која сведочат трагите од римските населби. Освен остатоци од римскиот период, сливот на Маркова Река во одделни делови, како селото Говрлево, крие разновидни археолошки предмети, кои потекнуваат дури од праисторијата.

Со доаѓањето на Словените во VI и VII век, етничкиот состав на населението од основа се сменил. Дел од населението се иселило или изгинало, а мал дел останало во областа и се претопило со Словените.

Политичката историја на областа во средниот век била бурна и со промена на многу господари. Византијците владееле најрано. Потоа, кон крајот на IX и почетокот на X век владеел бугарскиот цар Симеон, а подоцна српскиот владетел Стефан Душан.

Во втората половина на X век и почетокот на XI век, царот Самоил ги обединил балканските

VILLAGE DEVELOPMENT

2 Авионска снимка на селото / an aeroplane view of the village.

The village of Govrlevo is located near Skopje, in the river basin of Markova reka. This basin constitutes an ethnogeographical area, which is bounded by the mountain range of Vodno in the north, the main massif of Mokra in the west, the peaks and spurs of Mokra in the south-east, and the river Vardar in the north-east.

4 Изглед на селото, лето / a view of the village, summer.

то население и страдање од "чума". Сливот на Маркова Река и целата Скопска Котлина, при крајот на XVIII и првата половина на XIX век биле под управа на Хамзи-паша и неговиот татко, кој имал албанско потекло. Тие го помагале доселувањето на албанските родови, кои во селата вршеле терор врз христијанското население. Поради тоа, многу планински села биле напуштани и населението се иселувало во посигурни чифлички села. Чифличките села настанале по пат на насилство од страна на Турците, со одземање на имотите или поретко со купување.

По ослободувањето од Турците, започнале Балканските војни, Првата и Втората светска војна, период што се карактеризира со природен пораст на населението, ширење на селата, обработка на земјата и др. Тоа довело до промена на изгледот на целата област.

Селата во областа поради географските разлики на поедини делови, народот ги дели на три групи села: Долни, Горни села и Торбешија. Долните

In the second half of the 10th century and at the beginning of the 11th century, czar Samoil united the Balkan Slavs. In 1018 the Byzantines overcame Samoil, and regained these territories.

The rulers in the 12th and the 13th centuries changed very often: the Byzantines, the Epirus, the Bulgarians and the Serbs.

The Turks seized Skopje in 1392, and killed the last Slav ruler Marko Krale in 1395. The river that flows in the area was named after him Markova reka. After the first Turkish penetration, a certain period of stability occurred in this area until the beginning of the Austrian-Turkish war, at the end of the 18th century, when the villages of the Markova reka basin suffered greatly because of the war. In this period a large number of Macedonians moved out, as a consequence of Turkish violence after the war and disease. The biggest changes in the population were noticed up to 1912. In this period the immigration of Albanians and Macedonian Muslims (the so-called Torbeši) took place on a large scale, as well as emigration of the Macedonian population. Plague also affected the pop-

Родови	Број на куќи	Слава
Блажовци	11 куќи	Св. Аранѓел
Ѓорѓиовци	6 куќи	Св. Аранѓел
Љонгуровци	3 куќи	Св. Аранѓел
Јанковци	4 куќи	Св. Аранѓел
Сперлевци	2 куќи	Св. Аранѓел
Аврамовци	1 куќа	Св. Аранѓел
Ѓоровци	6 куќи	Св. Никола
Акетовци	2 куќи	Св. Никола
Газиновци	1 куќа	Св. Никола
Бебешковци	1 куќа	Св. Никола

Од крајот на XIX век и почетокот на XX век, во селото се доселувале цели родови од околните села. Најмногу доселеници во селото имало од соседниот етнички предел Порече, поради што староседелците ги нарекувале Поречановци. Некои родови до денес се нарекуваат по пределот од каде се доселиле. Во селото имало и родови со

7 Санде и Трајанка (Драчевка) од галабијата Богдановци, со двете ќерки, сликани во селото 1962-1963 година, не се иселиле од селото до 1977 година / Sande and Trajanka (Dračevka) from the Bogdanovci family with their two daughters. The picture was taken in the village in 1962-63. They did not move out of the village until 1977.

8 Панчевски Добре и Доста од галабијата Ѓоровци, сликани 1940 година во Скопје / Pančevski Dobre and Dosta, photographed in 1940-ies in Skopje.

The number of houses in Govrlevo increased from 1896 to 1950:

1896	32 houses
1925	56 houses
1950	77 houses

In the 1950s Govrlevo had 77 houses. The houses of the following families were located in the southern part of the village: the Porečanovci, Blazevci, Škorkovci, Gjorgjiovci, Longurovci, Đurevci, Bogdanovci, Aketovci, Gazinovci, Bebeškovci, Đepovci, Avramovci; and the remaining families in the northern part (Trifunoski 1958, 148).

Following the changes of the post-war period, connected with manufacturing and the social aspect, the process of migration from the villages has accelerated. As a result of industrialisation and electrification, many factories were built around Skopje. Because of land nationalisation and industrial development in the city, the need for a larger workforce appeared, so villagers migrated from the vil-

Од селото во градот Скопје се иселиле вкупно 11 родови, а во други села во околината на градот се иселиле 9 родови:

Род	број на семејства
Акетовци	1
Скендеровци	1
Шкорковци	2
Николовци	2
Богдановци	3
Крстевци	1
Поречовци	1

Во други села во околината на Скопје се иселиле:

Род	село	број на семејства
Николовци	Зелениково	1
Бешковци	Идризово	1
Ѓуревци	Идризово	1
Скендеровци	Идризово	1
Газиновци	Идризово	1
Ивановци и др.	Огњанци	1
Ивановци	Трубарево	1
Ѓорѓиевци	Трубарево	1
Ѓорѓиевци	Инџиково	1

Во 1981 година, по најголемиот бран на иселување во 60-тите години, во селото останале да живеат 124 жители со 35 домаќинства. Површина на селото изнесувала 35 км², со обработливо земјиште од 610,9 м², 663,9 ха пасишта и 305,1 ха шуми (Панов 1993, 252).

Во периодот од 80-тите години до денес, населението од 124 жители се намалило на 15 жители. Ваквото нагло опаѓање на бројот на жителите се должело на старосната структура на населението.

Во 1991 година започна процесот на распаѓање на СФР Југославија. Македонија стана самостојна и суверена држава. Со започнувањето на процесот на транзиција, настанаа големи промени во индустријата. Голем дел од населението остана без работа. Поради овие причини неколку фамилии по потекло од Говрлево се вратиле да живеат во селото.

12 Фамилијата Стефановски од галабија Богдановци со сите свои деца, сликани во селото во 1964-1965 година / Stefkovski family from the Bogdanovci clan with their children, photographed in the village in 1964-65.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА СЕЛОТО

Селото во минатото функционираше како општествена организација. Во зависност од менувањето на државните управи (српски, бугарски), биле поставувани претставници на селото, кои се нарекувале *прецедник* или *кмет*.

Според архивски податоци од 1914 година, за време на бугарското владеење, во селото била сместена говрлевската општина, која припаѓала на скопскиот срез, а во нејзиниот состав влегувале неколку села. Бројот на жителите во овие села, според две броења, изнесувал:

Барово, со заселок Чифлик	417	459
Говрлево	513	572
Јаболце	331	310
Св. Петка	337	340
Пуста Брезница	535	570
Осинчани	76	77
Вкупно жители	2209	2328

Општинскиот суд бил сместен во селото Говрлево. Според податоците, општинскиот суд во Говрлево од скопскиот срез бил оддалечен 3 часа одење пеш. Говрлевската општина припаѓала на скопскиот округ, срез скопски (Речник места Старе Србије у ослободеној области Старе Србије 1914, 132, 186).

Во периодот од 1927-1928 година, за време на српската управа претседател на говрлевската општина бил Зафир Милошевиќ од селото Јаболце (Алманах, свезак III 7, 8, 9, 1927-1928, VI, 567).

Од 1912 до 1944 година говрлевската општина, припаѓала на скопскиот срез, а по 1944 година со нова административна поделба бил формиран

VILLAGE STRUCTURE

In the past the village functioned as a public organisation. The head of the village was called *kmet*. Depending on the changes of the authorities (Serbian, Bulgarian), representative of the village was called *precednik* or *kmet*.

13 Бюджет за приходи и расходи на говрлевската селска општина за 1916 финансова година (Архив на Македонија, Селска општинска управа, Говрлево 1916) / the income and outcome budget of Govrlevo municipality for fiscal year 1916 (Macedonian Archive. Municipal administration of the village, Govrlevo 1916).

Протоколъ
№ 7
Рѣшение № 7

На Теропица общински съветъ, Сисава околии,
Изворница селище отъ 5 Октомври 1916 год.
Общинниятъ съветъ се събра днесъ въ часа 8:30 обядъ на заседание, въ канцеларията на общинското управление, подъ прѣдсѣтелството на Кметъ.

Присъстваваха:

Кметъ Мило Петровъ и членове:

1	<u>Удѣтънъ Петровъ</u>	6
2	<u>Мило Петровъ</u>	7
3		8
4		9
5		10

Опсалстваха

Участува съ свѣдѣтеленъ гласъ и секретаръ-бюроикъ Мило Сережелъ
Прѣдсѣтелствъ, съблъ като кметъ на сѣднатието на повече отъ половина съветници, обяви заседанието за открито и докладва бюджетно-проектъ за приходи и разходи на общината за финансовата 1916 год. съ приурѣжаване го докладва.

Сблъ осъществява писемна докладъ на кмета и членове на секретаръ-бюроикъ вързу управлението на текущи бюджета, съблътъ пристави къмъ разглеждане и гласуване параграфъ по параграфъ бюджета за приходи и разходи на общината за финансовата 1916 година, като, съблъ, необходими разглеждания, се направиха въ него изложението по-долу изложението:

А. По прихода.

ГЛАВА I

1) Приходътъ по § отъ леа, прѣдизвѣсъ отъ кмета, се на леа,
къмъ като сѣбѣтъ не надува повече нѣтъ
нѣтъ по дохода на сѣбѣтъ, сѣбѣтъ
търи на нѣтъ и си сѣбѣтъ сѣбѣтъ.

14 Бюджет за приходи и расходи на говрлевската селска општина за 1916 финансова година / the income and outcome budget of Govrlevo municipality for fiscal year 1916.

драчевски срез со центар во Драчево. Во 1941 година општината од селото Говрлево била пренесена во селото Ракотинци. Селото Говрлево тогаш имало 605 жители (Списъкът на населението мѣста въ Бѣломорската, Битолската и Скопската област 1941).

Во 1947 година ваквата подела била укината и областа повторно била вратена на скопскиот срез.

Кметот бил избран од селаните, а се избирал човек според имотот што го поседува, по чалум, по физички изглед да е висок и да му се јаде лавоџи, пред селаните на собор. Кметот бил задолжен за сѣ нешто во селото.

According to archive data from 1914, during the Bulgarian jurisdiction, the Govrlevo municipality was settled in a region containing several villages that belonged to the Skopje area. The number of inhabitants in these villages, according to different methods of counting, was:

Barovo, together with Čiflik	417	459
Govrlevo	513	572
Jabolce	331	310
Sv. Petka	337	340
Pusta Breznica	535	570
Osinčani	76	77
Total inhabitants	2209	2328

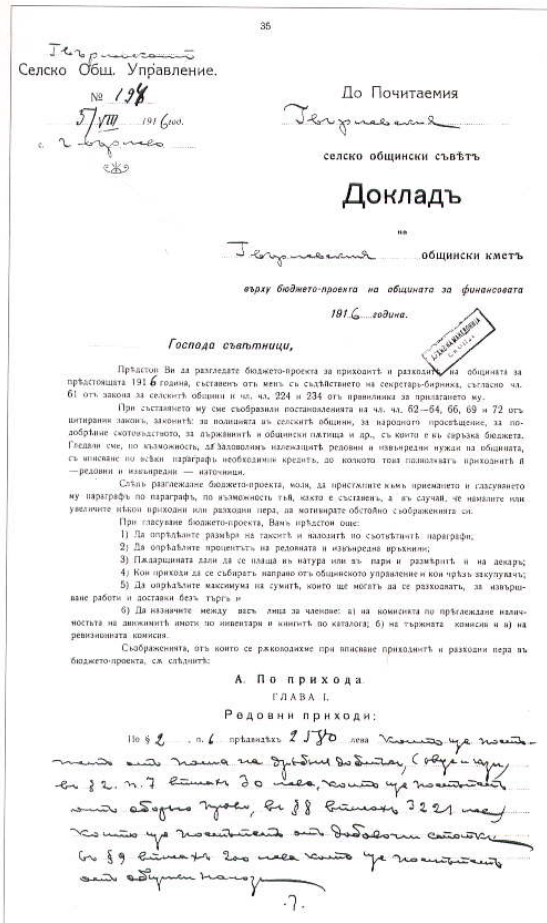
A municipal court was situated in the village. According to the data, the municipal court in Govrlevo was 3 hours' walking distance from the Skopje district. Govrlevo municipality belonged to Skopje district (Rečnik mesta Stare Srbije u oslobođenoj oblasti Stare Srbije 1914, 132, 186).

In the period 1927-1928, during the Serbian administration the mayor of Govrlevo municipality was Z. Milošević from the vilage of Jabolce (Almanah, svezak III 7, 8, 9, 1927-1928, VI, 567).

From 1912 until 1944 the Govrlevo municipality belonged to the Skopje district, but after 1944, with the new administrative division, a Dračevo district was formed situated in Dračevo. In 1941 the Govrlevo municipality was transferred to Rakotinci. Govrlevo at that time had 605 inhabitants (Spisik na naselenit mesta v Bѣlomorskata, Bitolskata i Skopskata oblast 1941).

15 Печат на говрлевската општина / the seal of Govrlevo municipality.

16 Извештај на говрлевскиот општински кмет за буџетскиот проект на општината за финансова 1916 година / the report of the mayor *kmet* of Govrlevo municipality for the budget projection for the fiscal year municipality 1916.

Центар на селото било средсело, селско место-сеир, каде го избирале кметот. Целото село решавало за избор на кметот. Кметот одлучувал за се во селото, и кога во селото доаѓале цандари, оделе право кај него. Кметот морал да биде богај и ѓамејен. Иван Тасевски од ѓалабијата Горовци, 15 години бил кмет, за време на војните. Во селото се бирал и протоѓер, клисар, ѓоведар, кои ѓребало да бидат сиромашни. Пољакот ги ѓази нивите и овошките од ситока, и во случај да фати крадец, го ѓредава на кметот.

In 1947, that change was cancelled and the area was returned to the Skopje district.

The villagers elected their mayor (*kmet*), according to his wealth, according to his character *po calum*, physical appearance being tall and having oratorical skills *da mu se jade lavot*. The *kmet* was in charge of everything in the village.

The centre of the village was sredselo, an open space, where the kmet was elected by the entire village. The kmet decided on everything in the village, and when the police came to the village, he was the first one to be visited. The kmet had to be rich and clever. Ivan Tasevski from the Gjorovci family was kmet for 15 years, during the wars. In the village, a crier, sexton and herdsman were elected; they had to be poor. The ranger protected the fields and fruit from the cattle, an if he caught a thief, he would hand him over to the kmet. The thief had to pay a certain penalty, and if he refused he was handed over to the municipality in Rakotinci (Memories of Vane Velkovski).

The *protuger* or crier was elected and paid by the villagers. His responsibility was to shout around the village, informing the villagers about meetings. The villagers elected and paid the crier. While announcing the news, or new laws in the village, the *protuger* walked around the whole village.

The *sabor* (village committee) consisted of old persons, respected villagers and everybody else. The *sabor* decided on important issues that applied to the entire village. During Bulgarian occupation, there were four committee

17 Општината во селото / the municipality in the village.

Денес, сите селани имаат по малку стока. Во зависност од бројот на грлата, толку дена сопственикот ја носи стоката на пасење.

Општествениот живот на селото денес многу се разликува од животот во минатото.

Селото претставувало широка стопанска целина, бидејќи сите селани ги користеле стопанските површини, во границите на својот атар. Според кажувањата на жителите на селото, тоа имало најголем селски атар во споредба со другите села. Границите на селскиот атар постоеле одамна, а и денес се почитуваат од соседните села.

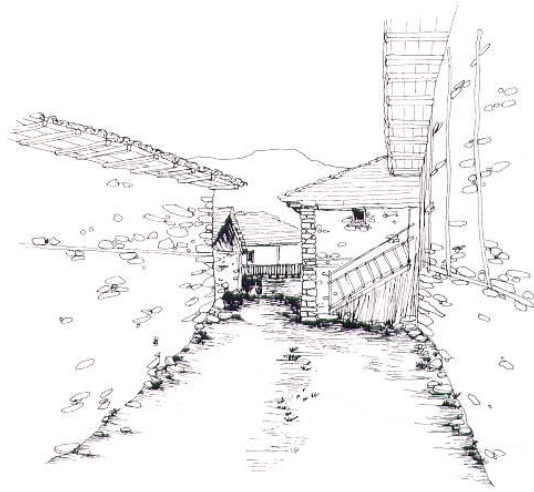
Територијата на селската заедница се определувала со формирање на точно одредена граница со поставување на меѓи. Тие се означувале со камења, камени крстови, столбови, дрва, карпа и др. Понекогаш во меѓниот камен се втиснувал и крст. Означувањето на меѓата претставувало формирање на точно означен простор на селската заедница, како потесен просторен систем на заедништво.

За граница се сметала секоја линија која означувала поделба на овој и оној свет, а се означувала со прагот, вратата, прозорецот, меѓата, синорот, реката, патот, ридот, планината, и др.

При делењето на имотот на браќата секој добивал одреден дел, во рамките на границите на татковиот имот. Кога некој бил домазет и него му следувал дел од имотот, односно на ќерката од истата фамилија.

Во рамките на селската заедница чии граници се сметале во атарот на селото, се издвојувале две места кои се сметале за селски, каде навечер по напорната работа, младите се собирале, играле и пееле и на тој начин ја задоволувале потребата од социјално заедничко поистоветување во рамките на селската заедница. Двете места каде се одржувале селските веселби и дружења биле на рамната површина - *џумношо* под старото училиште и поширокиот рамен простор пред продавницата.

Земјиштето кое било обележано со *меѓници* се сметало за *свѣто* и не смеело да се отуѓува. Тие места имале посебен религиозен статус и табу.

18 Сокак во селото / a street in the village.

19 Сокак во селото / a street in the village.

УЧИЛИШТА ВО СЕЛОТО

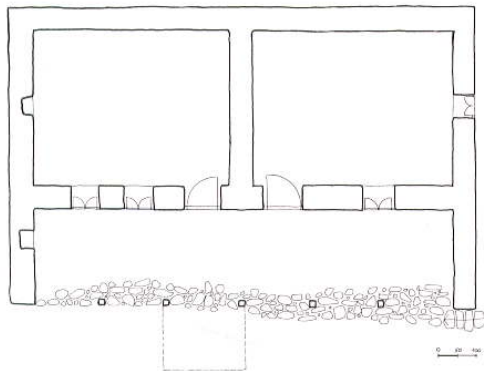
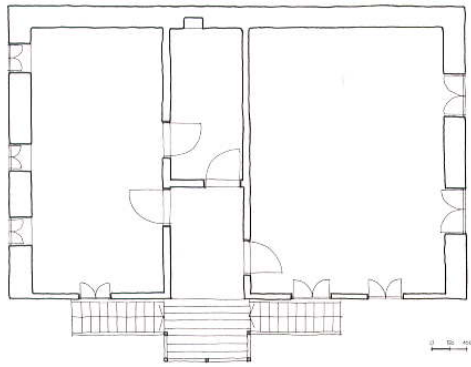
SCHOOLS IN THE VILLAGE

Образовната структура на населението во село Говрлево била на просечно ниво. Постарата генерација се школувала во старото училиште во селото изградено во периодот помеѓу двете светски војни, *за време српско*. Генерациите од 60-тите до 70-тите години се школувале во ново училиште "Гоце Делчев", изградено во 60-тите години. Во овие училишта имало наставата до четврто одделение. Школувањето децата го продолжувале во соседните села, најчесто во селото Долно Соње и Ракотинци.

The educational structure of the population of Govrlevo is on an average level. The older generations were educated in the old village school built in the period between the two world wars, *under the Serbian administration*. The 1960s generation was educated in the new school, built in the 1950s. In these schools they studied up to the fourth grade. The children continued their education in the neighbouring villages, usually in Rakotinci.

20 Старото училиште. Ученици од старото училиште, снимани во 1956 година, со Бранко Панчевски од галабија Ѓоровци, првиот од десно / the old school. Pupils from the old school, photographed in 1956 with Branko Pančevski from Gjorovci family; first from the right side.

24 Старо училиште и основа / old school and plans.

МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА MATERIAL CULTURE

КУЌА

Куќата претставувала обединувач на сите животно активности, на физичката и духовната активност како манифестација на традиционалните тежнења. Културолошките животно активности претставувале спојка помеѓу човекот и земјата, манифестирајќи ги законитостите на природата и животните периоди, преку одржувањето на обичаите и верувањата. Секојдневните животно активности, поднебјето и економските услови овозможиле формирање на заштитен простор, со формирањето на живеалиштето.

Живеалиштето бил доминантен објект во селскиот стопански двор, кое имало положба на двигател на социјалниот, духовниот и стопанскиот живот во кругот на семејните активности и во рамките на селската заедница.

Живеалиштето може да се разгледува од два различни аспекта, на третманот на просторот: како простор за секојдневно живеење и како пасивен простор за структура за живеалиште. Покрај важноста на податоците за времето и начинот за формирањето на живеалиштето, битен елемент за анализа претставува и третманот на просторот во кој се случувале сите значајни дејствија од животот на семејството, со што тоа претставува најинтимен простор на секој човек.

Живеалишта вкопани во земја се среќавале најдоцна до почетокот на 20 век, во Скопска Блатија. Остатоци од овој тип на градби се *куќарицијие*, кои биле вкопани во губре или *земјаркијие* кои биле вкопани во земја, а им служеле на девојките за везење и шиење на свадбена *руба*.

HOUSE

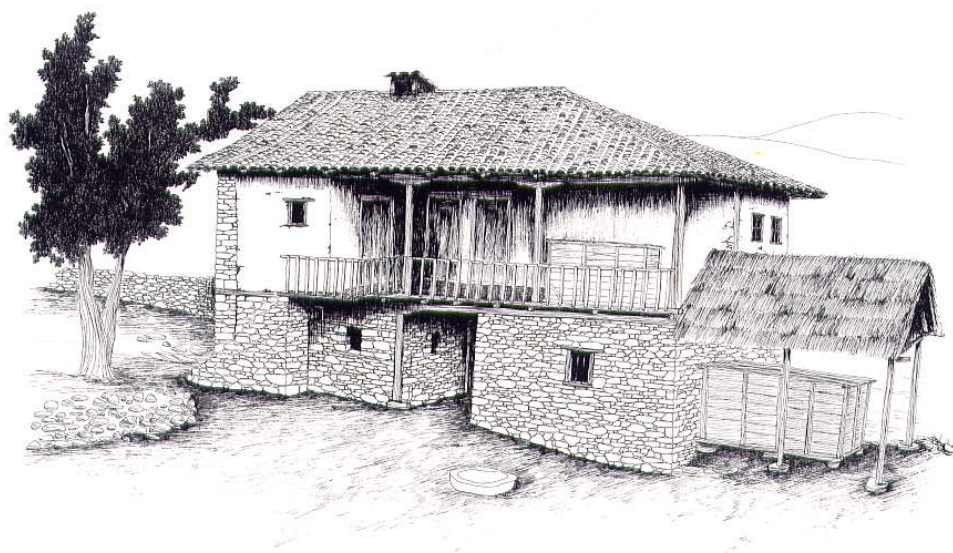
The house was unificator of all living activities, of both physical and the spiritual activity as a manifestation of traditional aspiration. The cultural activities represented the union between the man and the land, demonstrating the relations of the nature and living cycle trough maintaining the tradition and believe. Day to day living activities, the climate and economy conditions enabled forming of protected area, in the form of a living space.

The living place was dominant object compared to the yard, having the position of driver of social, spiritual and economy life within the family and in the village community.

The living place can be seen from two different perspectives, the treatment of the area, as an area for everyday living, and as a passive area for the structure of the living place. Beside the importance of the data for the time and the way of forming the living space, also important analysis element is the treatment of the area where important things happened in the family, having in mind that it is the most intimate place for every person.

25 Куќа галабија Лонгуровци / the Longurovci family house.

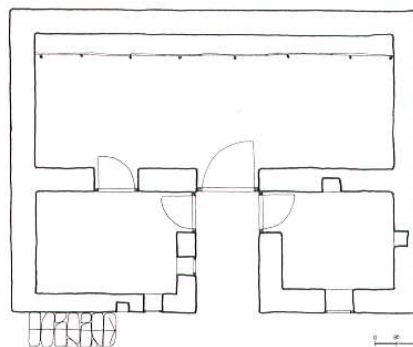
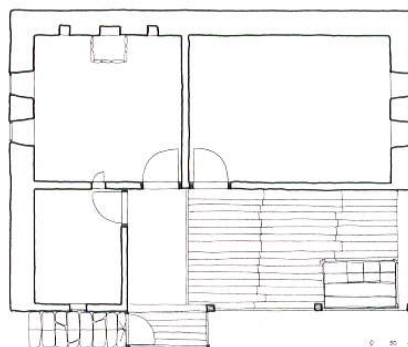

Животниот простор се нарекувал *куќа*, а се однесувал на просторијата каде се одвивал целокупниот живот на семејството и подготовката на храната. Подоцна терминот *куќа* станал заеднички за целото проширено живеалиште. Просторот кој се нарекувал *куќа* имал јасно издвоени семантички карактеристики: готвење, спиење, престој преку денот, работа, семејно огниште, простор за обреди и др.

Народниот термин *куќа* се применувал за просторија каде што горел оган, каде преку денот се одвивале сите домашни работи, а ноќе се спиеело. *Куќаиша* претставувала основен простор околу кој со додавање на простории по хоризонтала и вертикала се формирала *куќата*.

Во живеалиштето се одвивале сите семејни активности, веселби, обичаи и друг вид работни активности, во однос на кои се формирала просторната концепција. Се формирале најмалку две простории, *одаја* и *куќа*, кои биле во функција на задоволување на потребите на членовите на семејството, за подготовка на храна и ноќевање во *куќата* и престој преку денот во *одајата*.

Куќите просторно биле поделени, на приземје каде била шталата - арот каде се чувала стоката, и горниот дел бил во функција за живеење на луѓето.

26 Куќа галабија Богдановци / the Bogdanovci family house.

27 Куќа на галабијата Ивановци / the Ivanovci family house.

28 Куќа на галабијата Ивановци / the Ivanovci family house.

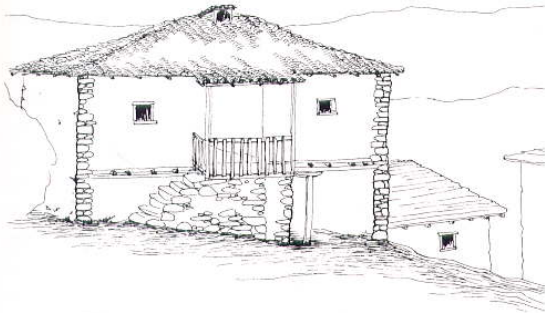
29 Куќа на галабијата Ивановци / the Ivanovci family house.

30 Куќа на галабијата Ивановци / the Ivanovci family house.

31 Куќа на галабијата Богдановци / the Bogdanovci family house.

32 Куќа / a house.

подлога од слој на земја која овозможувала изолација и поврзаност на подната конструкција со другите простории на куќата.

Во основната концепција на говрлевската куќа било приземјето со помошни економски простории, додека на катот се формирал простор за живеење со неколку простории и чардакот како централен просторно функционален елемент. Оваа просторна концепција и просторна големина ги задоволувала потребите на едно просечно домаќинство, и се формирала како социјално економски просторен модел.

Куќите и селото се исти како и пред педесет години, најголемиот дел од нив се трошни и во фаза на распаѓање.

33 Куќата на Марица и Пандилј Митревски / the Marica and Pandilj Mitrevski house.

The base feature of Govrlevo house was usage of type of house with enclosed porch, as a central place around which the room and the other premises were organized. The population called this type of house *čardaklija* (house with enclosed porch on the second floor).

The *čardak*, in area arrangement, took the largest space with multifunctional usage, for work, family fests, sleeping in the summer time. Its size varies depending of the family needs and its economic capabilities. The orientation usually was towards south or southeast, rarely southwest, with respect to a good view of the nature and village landscape. The *čardak* was always oriented towards courtyard, directly connected with stairs or adapted according to the configuration of the slope terrain. The *čardak* represents the direct area connection of the open space and courtyard with inner part of the house.

The *čardak*, compared to the entire house volume, was occupying the entire length of the house and was part of the house depth and it was usually opened.

The floor of the *čardak* was usually made of nicely processed planks, and rarely additional layer of soil was put enabling extra isolation and connection with floor construction of the other premises in the house.

The base concept of the Govrlevo house was the ground floor containing auxiliary premises, while on the first floor a living space was formed with several rooms and the *čardak* as the central multifunctional element. This area conception satisfied the need of an average family, and was formed as a socio-economic space model.

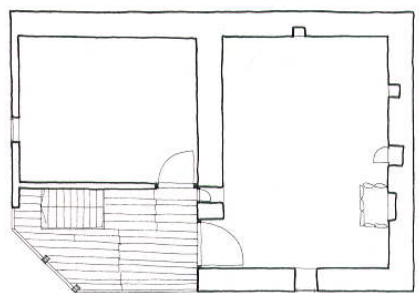
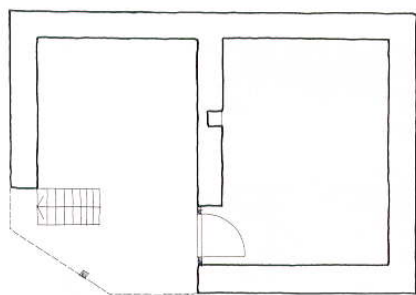
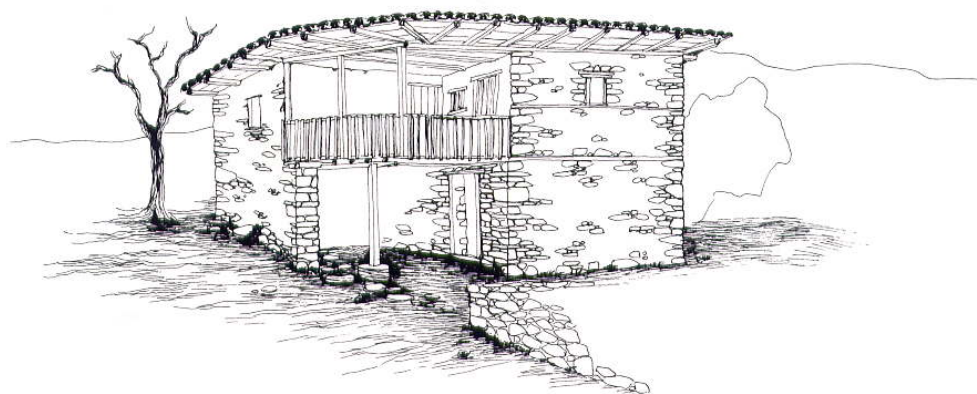
34 Куќа на Ѓорѓиовци / the Gjorgiovski family house.

Контрастот на селото Говрлево со соседните села, на пример Света Петка или Барово е евидентна, бидејќи во овие села има нови куќи со бели фасади, а во Говрлево нема ниту една нова куќа.

Нови викенд куќи се градат на старата местоположба на селото во Брзвец. Нив ги градат луѓето кои се по потекло од селото, но и од други места, поради поволната местоположба и блискоста до градот Скопје. Освен фамилиите кои се вратиле постојано да живеат во селото, има фамилии кои живеат во новоизградените куќи под селото, во Брзвец.

Current view of the village is frozen by the time. The houses are the same as they were 40 or 50 years ago, most of them are falling apart.

The contrast of the village Govrlevo compared to neighbouring villages of St. Petka and Barovo is evident, because these villages have new white facade houses, and Govrlevo doesn't have any new house. New weekend houses were built at the old location of the village in Brzovec. They were built by the people originating from the village and others, because of the good location and closeness to the city of Skopje. Except the families who returned to live in the village, there are families who live in the newly build houses under the village in Brzovec.

35 Куќа на галабија Јанковски / the Jankovski family house.

ГРАДЕЊЕ НА КУЌА

Неимариите на живеалишта во селските населби граделе со материјали од природата, од непосредната околина, применувајќи ги во нивната природна боја и форма, со традиционалниот начин на градење. Неимарите, искористувајќи ги можностите на градежните материјали, создале хомогени целини на живеалишта, со создавање на логични решенија и природен сооднос помеѓу материјалот и конструктивниот систем.

Куќите во Говрлево биле градени од страна на тајфи кои ги познавале потребите на семејствата, неговите економски можности, со што се прилагодувале кон локалните градителски сфаќања на населението. Така оформиле одреден модел на куќа од оваа селска населба, сличен на куќите во скопската област.

Секоја тајфа имала водач, главен мајстор или *устабашџија*. Тајфите броеле најмногу до дванаесет членови. Куќите во селото ги граделе мајстори организирани во тајфи, најчесто од Порече, од левата страна на реката Треска (Здуње). Најголем број на мајстори доаѓале од селата Белица и Црешнево, и биле нарекувани Поречани. Освен мајсторите Поречани, имало мајстори и од селото, а во 50-тите години од XX век познати мајстори биле Перко Тодоровски, Николе Стевковски, Крсте Марковски, Цветан Василевски, Пеце Ристов, Тоде Јовевски, Тасе Тасевски, Тоде Јовановски и др. По 1955 година најпознати мајстори од селото биле Никола Стевковски (роден 1902 година), Перко, Пеце Ристовски (роден 1900 година), Тоде Ѓоровски (роден 1919 година), кои се сметале за добри мајстори во селото. Зградата на општината ја граделе истите мајстори. Во

BUILDING A HOUSE

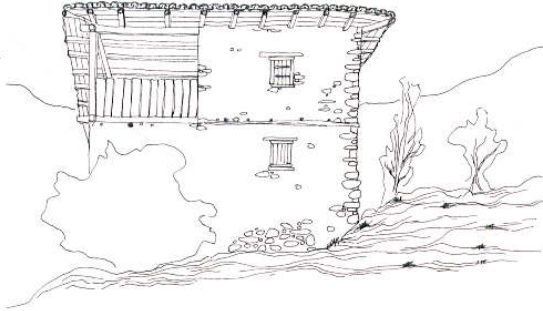
The *architects* constructed the dwellings with local materials remaining in their natural form and colour, and primitive technology was used in building. The architects thus made homogeneous dwellings with logical and natural proportions between the material and the construction.

The Govrlevo houses were built by guilds who knew a family's needs, its economic possibilities, and the general concepts of the local population. Houses in this village were similar to houses in the Skopje area.

Each guild had a master in charge called *ustabašija* and had a maximum of 12 members. The houses in the village were built by masters organized in guilds, usually from Poreče, from the left side of the river Treska (Zdunje). The masters mainly came from the villages of Belica and Črešnevo, and were called Porečani. In addition to the Porečani

36 Куќа на галабијата Ивановски / the Ivanovski family house.

37 Куќа на галабијата Ивановски / the Ivanovski family house.

Говрлево работеле и мајстори од блиското село Малчишта. Во 1956 година во селото работеле и мајстори Албанци од селото Јаболце. Се споменува и некој мајстор Имер од селото Јаболце кој во 1962 година градел куќи низ селата во околината. Тие на местото на запалените плевни граделе приземја со кат од камен, со чардак и одаи.

Во селото се споменува работата на локална група на мајстори организирани во тајфа, кои работеле во периодот по опожарувањето на селото во 1944 година, од страна на балистите. Најчесто се споменуваат мајсторите Тасе Тасевски (1903-1990), од родот Ѓоровци, Перко Цветановски, Тодџовчевски, Николе Блажовски, а со нив работел и мајстор Цветан од селото Барово. Во еден период Живко, наречен Дебарчанец ја водел тајфата. Опожарените куќи кои останале без покривна конструкција мајсторите ги препокривале со ќерамиди. Тие освен куќите ги граделе и другите

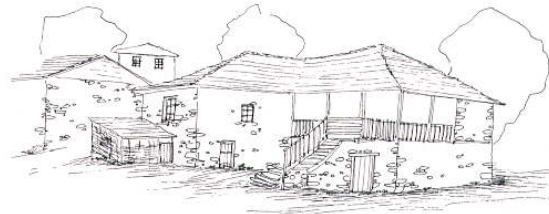
38 Куќа на галабијата Николовски / the Nikolovski family house.

masters, there were masters from Govrlevo itself. In 1950 the famous masters were Perko Todorovski, Nikole Stefkovski, Krste Markovski, Cvetan Vasilevski, Peče Ristov, Tode Jovčevski, Tase Tasevski, Tode Jovanovski, etc. After 1955 the most famous masters from Govrlevo were Nikola Stefkovski (born in 1902), Perko, Peče Ristovski (born 1900) and Tode Gjorovski (born 1919), who constructed the municipality building as well. Masters from the nearby village of Malčišta worked in Govrlevo too. In 1956 Albanian masters from Jabolce worked there. A master called Imer from Jabolce was mentioned, who built houses in the village and its vicinity in 1962. On the foundations of burnt down houses the masters used stones to build a ground floor and the first floor, with enclosed balcony and rooms.

A local group of masters organized in guilds which worked after the village was burnt in 1944 by the Balists was mentioned. The masters from that period were Tase Tasevski (1903-1990), from the Gjorovci family, Perko Cvetanovski, Tode Jovčevski, Nikole Blažovski, and master Cvetan from Barovo also worked with them. Master Živko, called Debarčanec, was a chief master for some time. The masters covered the burnt down houses, which were left without any roof construction, with tiles. As well as the houses they reconstructed outbuildings like barns, granaries, etc. This group also worked in the villages of Sv. Petka and Čiflik too.

The masters worked in the summer period, at the latest up to Sv. Dimitrija's Day (autumn). They slept in barns until October 20. They are remembered as working on three houses at the same time.

Paid workers from the village were hired during the construction of a house. When the head of the household needed help, the villagers gathered for joint work. They helped by transporting the material from the mountain to

објекти како плевните, амбарниците и дуги објекти во стопанскиот двор. Оваа група работела и во селата Света Петка и Чифлик.

Мајсторите најмногу работеле во летниот период, најдоцна до Митровден (на есен). Спиеле во плевните и до 20 октомври. Во текот на летниот период се памети како мајсторите (тајфата) работеле истовремено на три куќи.

При градење на куќата се земале и *арѓаџии* од селото кои работеле за пари. Кога домаќинот имал потреба од помош селаните се организирале и со заедничката работа му помагале на домаќинот. Тие помагале околу донесување, поточно транспортот на материјалот од планината до местото на градење, помагале околу подавање на материјали на мајсторите, околу подготовка на правење на кал, подигање на материјалот на куќата, при расчистување на непотребен материјал и др. Ваквата помош се нарекувала *кулок без ѓари*.

При пазарењето на мајсторите, домаќинот се договарал за колку дневници ќе ги направат ѕидовите од камен. На пример една куќа од околу 80 м² (10 м. на 8 м), била пазарена за 120 аргати-дневници. Во таа цена влегувало и ангажирањето на *калциџии* и помошниците кои работеле со мајсторот. Договарањето се нарекувало *пазареница*, *пазарлак*, односно за еден месец да се заврши куќата. Куќата се сметала за договорена - *ѓачкана*. Најчесто се пазареле за куќа со димензиите 10 метри должина и 7,5 метри широчина, две простории долу за стоката и две простории горе за луѓето.

Градителската активност на мајсторите кои работеле во Говрлево придонела да се оформи еден специфичен тип куќа - *чардаклија* која била успешно вклопена во природниот амбиент, локалните сфаќања и потреби на семејствата.

Традиционалното градежништво се карактеризирало со исклучителна примена на локални градежни материјали, кои ја диктирале техниката на градбата. Како суровина за изработка на подготвителни работи за градежни елементи се користело дрвото, каменот и земјата.

Кај живеалиштето доминирало приземјето, изведено со камени ѕидови каде бил применет масивен

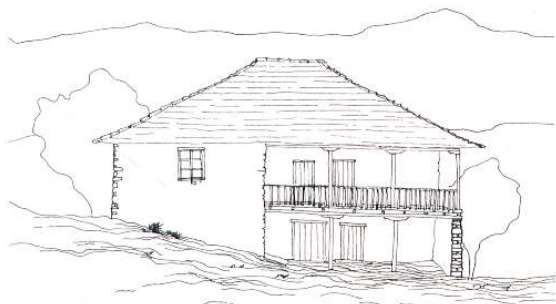
39 Куќа на галабијата Богдановци / the Bogdanovci family house.

the construction site, handing over the materials to the masters, preparing to make mud, lifting materials, clearing unnecessary material, etc. This kind of assistance was called “unpaid help”.

When hiring the masters, the head of the household agreed the period needed to build the stone walls. For example, for one house 80 m² (10 m by 8 m), the cost was 120 labourer wages, including the work of the *kaldžii* and master’s assistants. The hiring was called *pazarenica* or *pazarlak* (a business arrangement) meaning that the house should be finished in one month. When the construction was agreed, the house was considered as *ѓачкана*. Usually the house was agreed to be 10m long and 7.5 m wide,

40 Куќа на галабијата Скендеровци / the Skenderovci family house.

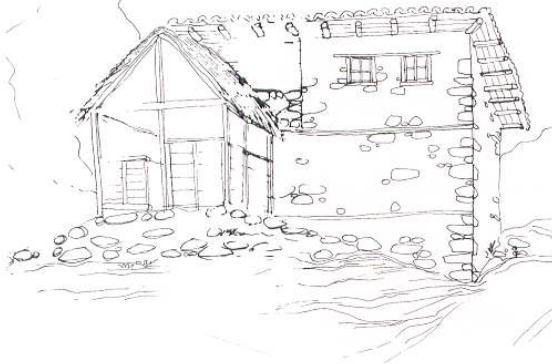

41 Куќа на галабијата Ивановски / the Ivanovci family house.

систем. Скелетен систем (бондрук) бил применет на катовите. Доминирале каменот, дрвото и земјата како основни градежни суровини. Како последица на расположливиот градежен материјал се воспоставил и одреден конструктивен систем кој бил прилагоден на климата, локацијата и општествено-економскиот потенцијал на семејството.

Каменот бил основно градежно средство и најчесто се применувал како носечки елемент. Основна карактеристика на каменот како градежен материјал била неговата носивост и трајност, и се појавувал најчесто при градењето на ѕидовите во приземјето, а поретко можеби само на еден од носечките ѕидови на катот.

Најчесто се применувал на северната страна на живеалиштето, каде имал носечка функција.

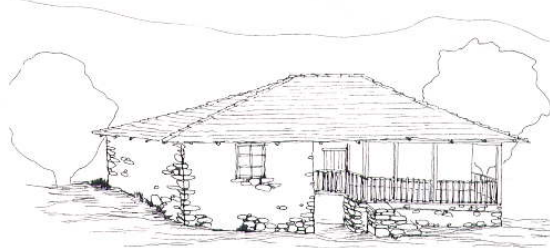

43 Куќа на галабијата Богдановци / the Bogdanovci family house.

with two rooms for the cattle on the ground floor and two rooms for people on the first floor.

The building activity of the masters who worked in Govrlevo contributed to creating a special type of house – *čardaklija*, which successfully fitted in with the environment, local understandings and the family's needs.

The traditional construction is characterized by exclusive use of local construction materials, which dictated the construction technique. Stone, wood, and soil were used as the basic materials for making prepared items as construction elements.

42 Куќа на галабијата Ивановски / the Ivanovci family house.

The general form of the dwelling was dominated by the ground floor, made by stone walls using a massive system, and a skeleton system (*bondruk*) was used for constructing the other floors. According to the construction material available, a certain construction system was established, which was adapted to the climate, location and the socio-economic potential of the family as the owner of the dwelling.

Stone as a basic construction material is used as a supporting element. Its basic feature was its bearing capacity and durability, so it was often used for building the ground floor walls, and rarely for one of the supporting walls on the other floors. A stone wall was used for the north side of the house, where it had supporting features. At the same time the wide stone walls had good characteristics for thermal protection from the climate and temperature oscillations, as did the small dimensions of the openings (windows, doors).

Stone was taken from the yard or from the vicinity. There was red or yellow stone, as well as hillside stone, which

Наедно дебелиите камени ѕидови имале добри карактеристики за термичка заштита од промена на климатските и температурните осцилации, поради малите димензии на отворите (прозорците, вратите).

Каменот се кршел во дворот или се носел од околните места. Постоел црвен или жолт камен, како и ридски камен. Се делкал со *секови* од едно место во дворот. Камен се носел со *џезѓеле* од околината на селото од ридот Жабоец и Плужник, каде се копал како рудник.

Камен за градење се добивал со кршење и на карпите во близина на куќата. Кршењето било во еден слој за една куќа (најчесто со широчина од 10 м и должина од 40 м). Каменот се кршел со *казма* и *шокмак*, со *којачи* и *ширангли*. Каменот потоа се редел и подготвувал за градење.

Најчесто се користел *бел камен* - кој се наоѓал во дворните места и околината на селото. Тој се делкал и обработувал лесно бидејќи бил мек. Домаќинот сам го кршел каменот, а мајсторот го дообработувал. Камен често се вадел од места кои се нарекувале *најивијалиштие*. Од месноста Ослаица се вадел *џврд камен*, додека од месноста Мелник се вадел *мек камен*. Каменот се пренесувал со воловски коли.

Често при градба на нова куќа се земал камен како градежен материјал од рушевините од стара куќа. (Филиповиќ 1939, 290).

Набавката на материјали била од месностите Мицоа Нива, Јароглава, Стамено Глава, Јаболци и др. Дрвото како градежен материјал доминирал во конструктивната и естетско декоративната функција при градбата на живеалиштата.

Примената на дрвото во комбинација со изразената носивост на каменот (масивните ѕидови), претставувало доминантен градежен материјал кој и давал носивост и еластичност на градбата.

Дрва се сечеле, секој од свој забел, најчесто даб и брест, тополи за *џорнаџа чаџија* се земале од месноста Плужница, кои потоа се бичеле. Даб се набавувал од месноста Клење. Тополите се сечеле од 5 - 6 месеци, до една година пред градењето.

44 Камен ѕид / a stone wall.

45 Камен ѕид / a stone wall.

46 Плетен сид / a knitted wall.

Дабјето и брестјето се вградувале сурови, затоа што суви тешко се ковале со клинци.

За долна чаишија, за кушаџи во сидот се сечеле дабови дрвја, кои после донесувањето се делкале, дообработувале на гумното пред куќата, најчесто тоа го правел еден од мајсторите. Големите стебла се носеле со запрежна кола со волови или на јарем. Дрвото се вградувало сурово, после неколку (најчесто околу пет) дена после сечењето.

Бидејќи биле многу тешки, неколку мајстори на раце и рамења ги подигале на изградените сидови.

Дрвен материјал, брест, даб и багрем се носел и од месностите Преод, Церје. Секое домаќинство во селото имало свои дабици и забели од каде што сечеле брест, даб, тополи, од месноста Клење, Шумари, Мицоа Нива и др. Дрвените стебла најчесто ги носеле со воловска кола или со јарем.

Земјата во различна форма и функција поседувала одредени механички, статички и изолациски својства, кои биле применувани во различна ситуација во зависност од потребата.

Најчесто земјата била употребувана како врзно средство за камените сидови, како смеса од земја, вода и ситна слама, кај бондручните сидови и како

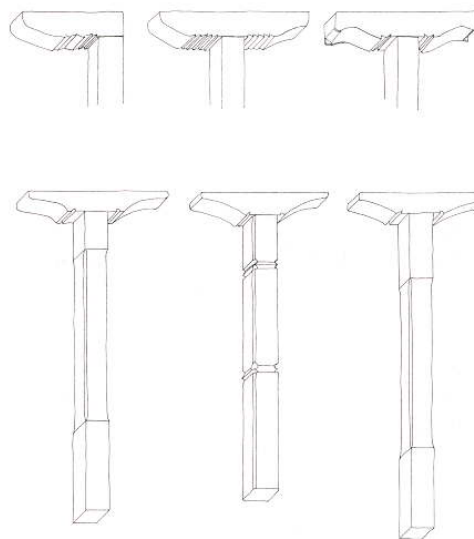
was cut with *sekovi* from one place in the yard. Stone was brought with a *tezgele* from the village area and the hills Žaboc and Plužnik, where it was dug out as in a mine.

Enough stone was broken for one storey for one house (usually 10m long and 40m wide). The stone was cut with *kazma* and *tokmak*, with *kopači* and *štrangli*. Then the stone was lined up and prepared for construction.

White stone that could be found in the yard and the village area was normally used. It was curved and processed very easily because of its softness. The head of the household broke such stone by himself and the masters only shaped it. The stone was usually taken out from places called *najivijalište*. From the place Osjalica hard stone was taken out, while soft stone was taken out from Melnik. The stone was transported in oxen carts.

Stone as a construction material for the new house was often taken from the ruins of the old house (Filipović 1939, 290).

Materials were also procured from places such as Micoa niva, Jaroglava, Stamenoglava, Jabolci. etc. Wood as a construction material dominated due to its constructive and decorative functions. during the construction of the dwellings.

47 Седла на куќа / house saddles.

врзно средство во сидот или на страничната линија, за обложување на сидните, таванските и подните површини, како добар изолатор.

Земјата се наоѓала во изобилство во непосредната околина или на одредени локации од каде се транспортирала. За спремање на калта се земала земја од околината на куќите наречена *белушка*, која најчесто домаќините ја подготвувале со мајсторите или со *арѓајишиџе*.

За изработка на преградните сидови од *илош* се донесувале прачки од месноста Клење, орман атар на селото, или од месноста Осој, или Голема спила, или Шкала кај месноста Рудник. Вертикалните прачки за плотот или *бољме* се нарекувале - *марџаки* од јасеново или габерово дрво, ги набавувал и донесувал домаќинот на магариња, кои самиот ги делкал во дворот, пред да се вградат во конструкцијата на сидот. Конструкцијата на сидот ја плетел мајсторот.

Најчесто по завршувањето на сидната конструкција, домаќинот сам ги обложувал сидовите со кал, тој пазарел една соба да се премачка од внатре да се искова таванот, за да може да се всели семејството - *да се усџанови*. Домаќинот се пазарел на крајот за изградба на скали - *шкала*, од камени парчиња, кои самиот тој ги подготвувал како нагазни површини, со широчина до 1 метар. Шкалата се поставувала на место од стрмниот терен каде со премостување на најмала височина се обезбедувал пристап до чардакот, односно катот на куќата. Шкалата била дрвена, најчесто од брест, затоа што тоа било најцврсто дрво.

Сидовите откако ќе се измачкале со кал и плева се варосувале со вар која се носела од Скопје. Често куќите се варосувале и од надвор, за да бидат убави и чисти.

Земјата за мачкање на сидовите се нарекувала бела земја и домаќинот ја носел од далеку со добици (добиток).

Најчесто главниот мајстор ги изработувал вратите и прозорците на куќата. Тој предходно со домаќинот се договарал за нивната големина и положба.

48 Декорација на стреа / an eaves decoration.

The use of wood in combination with the supporting feature of its stone (for the walls), gave the dwelling bearing capacity and adaptability.

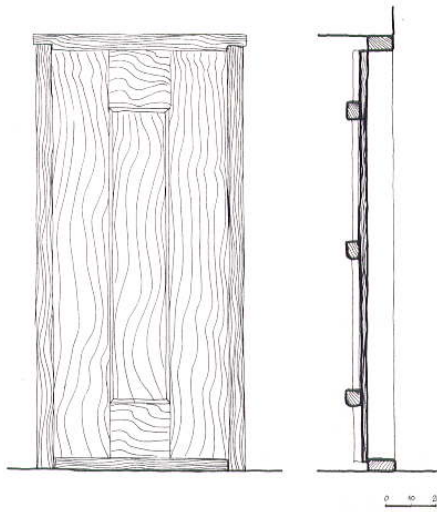
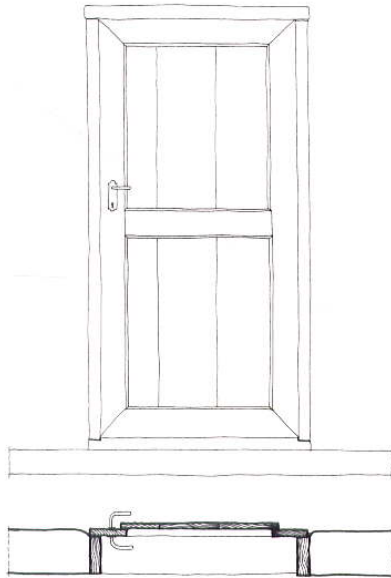
The poplar trees were cut 5 to 6 months or one year before starting the construction. Oak and elm were used as they were, because if they dried it was very hard to fix them with nails. One of the masters processed oak trees in the yard for making the lower trusses and for *kušaci* in the walls. The big trees were transported in carts pulled by oxen or by yokes. The wood was positioned in the building five days after cutting.

Because the beams were very heavy, several masters had to lift them on their arms and shoulders over the walls.

Elm, oak and black locust were brought from Preod, Cerje. Every household in the village had its own *dabici* and

49 Седла на куќа / house saddles.

50 Врати / doors.

Decoration was minimally present in finishing the facade, at the end of the wooden pillars, called the saddle. They were processed with a simple geometric decoration and were successfully fitted into the harmonious construction concept.

A very important matter before the construction started was to choose a site for the new house, which was connected with satisfying several requirements in which the villagers believed.

According to these beliefs there were places that were suitable or not suitable for building. These places were connected to some taboos, which it was believed could bring bad luck to the house.

According to traditional beliefs, certain rules should be followed when deciding the location of the house. These were related to the natural conditions of the location – the orientation, insulation; the status of the property (family owned or purchased); beliefs in cult places, with restrictions or advantages for placing the house.

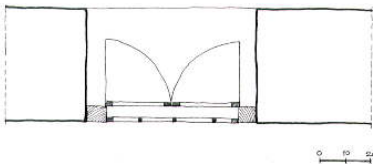
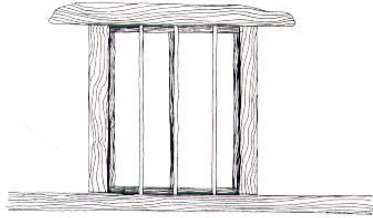
In some cases, in relation to the spatial organization of the surrounding buildings an unfavourable orientation was chosen with a tendency for the symbolic and functional instalment of a bigger number of openings (windows, *erker*, etc) on the favourable sides of the house.

This made possible a spatial conception in which the inner part of the building was directly connected with achieving more hours of sunshine. During the process of determining the house orientation, local experience was used to determine more exposure to the sun.

Usually the head of the household determined the position for the new house in the yard. The house was not built on a sacred place, or a place where somebody had died, or at the end of the village, where the village cross was placed. Additionally the terrain configuration was taken into account in order not to include slippery ground.

Trees were not cut from a sacred place and trees were not planted along a boundary fence. Not even one stone was taken from the place with a cross at the end of the village.

Cultivable soil or part of the garden was not used for building, but the head of the household determined which place he wanted to sacrifice in according to the needs. The

51 Прозорец / the window.

концепција со поголем број корисни сончеви часови со кои била директно поврзана внатрешноста на објектот. При оваа постапка на одредување на ориентација се користело локално-искуство за што подолго задржување на сонцето.

Најчесто домаќинот на семејството го одредувал местото за градење на новата куќа во дворот. Не се започнувала куќа на вакавско место, на лошо место, место каде некој умрел, или на крајот на селото, каде што имало крст. Притоа се внимавало на конфигурацијата на теренот, да не биде лизгав.

Од вакавско место не се сечело дрво, место што било оградено со меѓи, шумба, йаму не се седеле дрва. Од местата каде се крстовише на крајот на селото, не се земал ни камен.

Земјоделското земјиште или дел од бавча не се користело за градење, но тоа го одредувал домаќинот според потребата, кој простор сака да го жртвува. Во однос на тлото, и темелите се копале со одредена длабочина. Ако тлото било тврдо се копале пониски темели, ако земјата била мека се копале подлабоки темели. Тлото на говрлевското земјиште најчесто било карпесто и не се практикувало копање на темел, туку само изрмнување на карпестото тло, врз кое налегнувал сидот.

foundations had a specific depth. If the ground was hard, then the foundations were not so deep, and if the ground was soft then they were deeper. Govrlevo was on rocky ground, so the foundations were not dug but the terrain was levelled and the walls were constructed here.

When somebody wanted to use village land for building, the village committee had a meeting and decided on the location of the house. Usually such a place needed to be on hard ground and to be in the valley.

The orientation of a house must not disturb any neighbour, the dwelling must not cast its shadow in another person's yard nor must the eaves leak in someone else's yard, and a place for passing near the house must be left. A house was not built on the threshing floor or any other place needed by the head of the household.

It was believed that the site for a house was predetermined for that purpose, and if other places were transformed into a location for living, the mythical-religious forces were disturbed, which did not lead to prosperity in the newly-built dwelling or for the family.

Thus building-sites had to be "fortunate". The villagers knew which places were unfortunate and avoided any construction on them even through they could not explain why.

Places were impure if houses there remained uninhabited for a long time, or were considered as a crossroads between local roads. These beliefs were related to the presence of negative demonic influences and other supernatural forces.

52 Врзувалки / bindings.

Кога некој сакал да користи селско земјиште за градба, се свикувал селскиот одбор и тој разгледувал каде да му се додели земјиште за куќа, а најчесто местото требало да има тврда подлога и да биде во дол.

Местоположбата на објектот не смеело да му пречи на соседот, да фрла сенка во друг двор или пак стреата да капе во туѓо двориште. Исто така требало да се остави простор покрај куќата за да се поминува. Не се правела куќа на место каде било гумното или друго дворно место кое му било потребно за работа на домаќинот.

Се верувало дека местото за куќа било предодредено за таа намена, и дека со трансформацијата во локација за живеење, се нарушувале митско-религиозните сили и верувања, кои не воделе кон напредок во новонастанатото живеалиште и семејство.

Местата определени за градба пред сè требало да бидат среќни, бидејќи на луѓето од селата им биле познати локациите кои се верувало дека се несреќни места. Понекогаш и самите не можеле да ги објаснат, така што едноставно тие се одбегнувале.

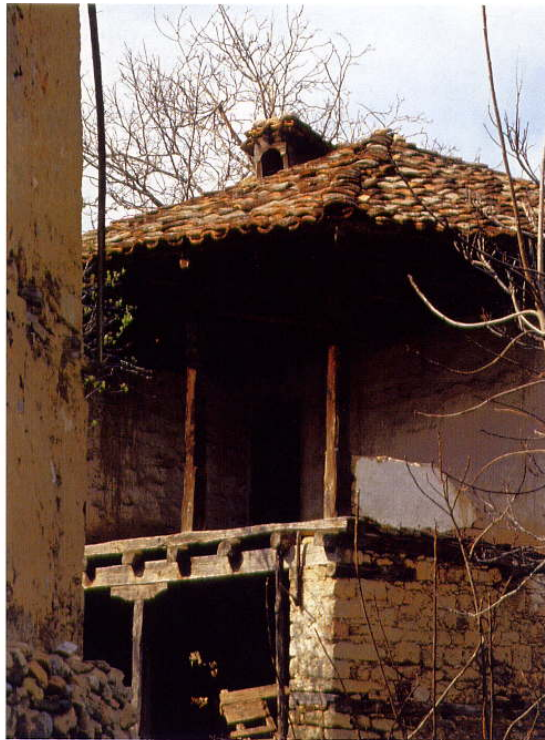
Места кои се сметале за *нечисти* се однесувале на локации на кои се наоѓаат подолго време пусти куќи, места кои се сметале за раскрсници помеѓу локалните патишта или насоки на движење. Верувањата се однесувале на присуството на негативни демонски влијанија и други натприродни сили.

Во случај кога се дели пошироката семејна задруга, тогаш се одобрува простор за градење во самото дворно место. На овој начин во рамките на семејството, овој процес на одвојување претставува битен елемент во регулирањето на социјалната структура на проширеното семејство и континуитетот на одржувањето.

If a larger family community was split, a building-site in the yard was approved. This process of separation was an important element in regulating the social structure of the extended family and in maintaining continuity.

53 Баџа / *badža* - roof opening.

54 Баџа со чардак / *badža* with enclosed porch.

СТОПАНСКИ ОБЈЕКТИ

Границата помеѓу дворовите во селото се нарекувала *меѓа* и на тој начин се определувал потесен круг на просторот третиран како свој (Филиповиќ 1939, 342).

За овој простор човекот верувал дека го поседува, му припаѓа, и секое нарушување и одземање го чувствувал како посегнување по нешто свое. За овој простор оградата (меѓата) претставувала граница и одделување на свој близок простор од поширокиот јавен простор на селската населба.

Граница се повлекувала и при градењето на куќата кога се поставувале просториите во неа, при садење на дрвјата и во други случаи. Габаритот на живеалиштето претставувал гранична линија помеѓу надворешниот полујавен простор на селскиот двор и дворното место, со што внатрешниот простор бил приватен дел на семејството.

OUTBUILDINGS

The boundary between the various yards in the village was called *megja*, and marked out private area (Filipović 1939, 342).

People believed that they owned such a marked out area and every disruption or deprivation was considered to be an encroachment on their own property, thus separated from the wider public area of the village.

The boundary was marked out when a house was built while the interior was arranged, when trees were planted, etc. Every family in the village had exact borders for its yard and all the outbuildings (granary, barn, stall, furnace, etc). The communication was established through the gate of the yard.

The yard was fenced with stone wall, actually a dry wall. The head of a household made it himself, usually on the edge of his territory. In addition to stone, the wall could be

55 Двор на галабијата Богдановци / the Bogdanovci family yard.

56 Влез во двор на Марица и Пандилј Митревски / yard entrance of Marica and Pandilj Mitrevski.

Просторот на потесниот селски двор претставувал меѓупростор помеѓу внатрешниот простор и поширокиот простор на територијата на селската заедница. Комуникацијата се остварувала преку портата на селскиот двор.

Секое домаќинство во селото имало строго одредени граници на својот двор и сите помошни стопански згради (амбар, плевна, штала, фурна и др.).

Дворното место се оградувало со сид од камен, *џол сид*. Домаќинот сам го правел, најчесто на работ од линијата каде што паѓал теренот. Освен камен сид, оградата најчесто се правела од плот, од габер, јасен, а на ист начин се правела и оградата на трлото. Оградата на двориштето се формирала со колци вертикално поставени од смреково дрво, додека прачките за плетење биле од габер. Најчесто оградите се поставувале на граничната линија од дворното место каде имало потреба од нагласување на граница на одреден простор.

Дворното место се нарекувало *авлија*. За влегување во дворот најчесто се користела главната врата или порта, додека од задната страна кај некои дворни места постоела споредна врата, помала по димензии, која се нарекувала *врајница*.

Куќата на галабијата Ѓоровци, до нејзиното палење од Балистите во 1944 година била најкарактеристична куќа во селото. Авлијата била оградена со високи сидови. Од внатрешната страна биле поставени стопанските објекти.

made of paling, hornbeam or ash, in the same way that a sheepfold fence was made. Vertically positioned spruce poles formed the the courtyard fence, while hornbeam was used for interweaving.

The courtyard was called *avlija*. The main gate was used for entering the yard, while in some yards a smaller back-door existed, called *vratnica*.

The Gjorovci family had the most characteristic house in the village, before it was burned by Balists in 1944. The yard was surrounded by high stone walls, and the outbuildings were placed within it.

During the Turkish period, the Gjorovci house was a mansion for Turkish beys and rebel (Branko Pančevski).

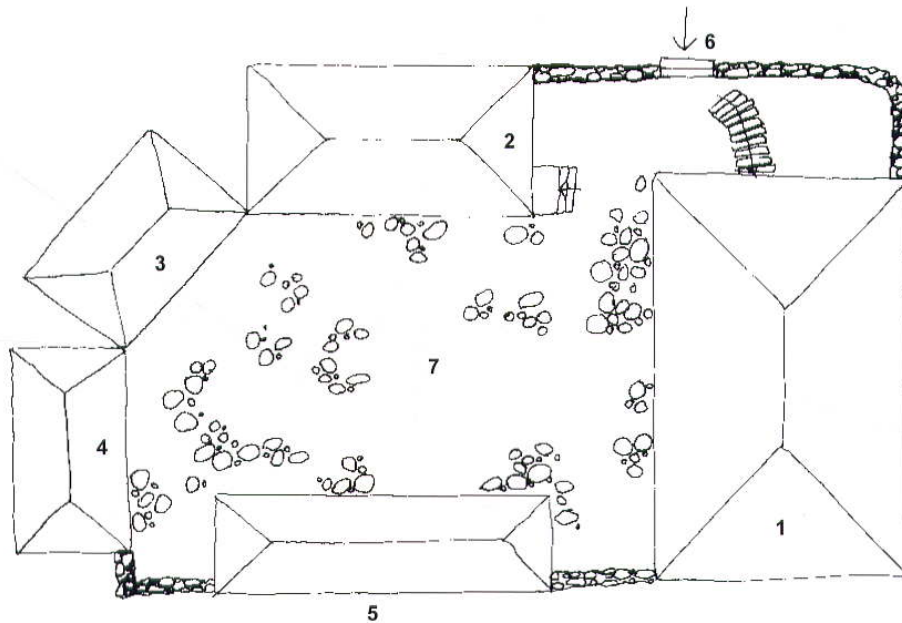
The houses and the outbuildings in the yard were usually built by masters from Poreče.

The places for keeping hay and fodder over the winter were called *plemna* and were constructed of stone walls and a wooden roof. They were built on one side of the yard away from the house because there was a risk of fire. The walls of the *plemna*, were also made of straw and covered with straw

The masters made granaries in the yard usually from wood with a porch-like roof construction, covered with straw, and later by ceramic tiles. Some families had a big granary storing up to 2,5 tons. The weight of the wheat was measured in *šinik* (quarter bushel), representing ten *oka*. The measuring unit was a circular pot with a wooden handle holding one *šinik*. Bigger granaries had up to four

57 Двор и куќа на галабија Газиновци / yard and a house of the Gazinovci family.

58 Галабијата Ѓоровци / Gorovci family: 1 куќа / house, 2 нова куќа / new house, 3 амбар / barn, 4 визба / celer, 5 порта / entrance door, 6 вратница / vratnica, 7 калдрма / stone pavement.

За време на турскојто владеење, куќата на Ѓоровци била конак на турскиите беѓови и на комитиите (Бранко Панчевски).

Куќите и помошните стопански објекти во дворот, најчесто ги граделе мајстори од Порече.

Племниите биле градени со камени сидови и дрвена покривна конструкција како куќите, а служеле за чување на сено и друга сточна храна преку зимата. Тие се граделе на страната на дворното место подалеку од куќата, бидејќи постоела опасност од лесно избувнување на пожар. Сидовите на плевните, освен камени, биле и плетени и покриени со слама.

Амбарите, мајсторите ги граделе во дворот, најчесто од штици, со покривна конструкција во вид на трем, покриени со слама, а подоцна и со ќерамиди. Некои домаќинства имале и големи амбари до 2,5 тона. Тежината на пченицата се мерела со шиник, кој означувал десет ока. Мерката се земала со сад во округла форма и дрвена рачка, кој собирал по еден шиник. Поголемите

sections – a *preseka* with 60 *šinik* or 240 *oka*. This capacity of flour satisfied the needs of one family with six members for the period of one year. Several grain crops were kept in the granary: wheat, barley and oat for fodder. Access to the sections was made possible by a wooden ladder.

The granary was set under wooden eaves, covered with straw and called *ambarnica*. In the same area agricultural tools were kept, and some agricultural machines at present.

The head of the household made baskets. One basket held 50 to 60 quarter bushels of corn, which an average family used during the entire year. The basket was woven with cane, made of hornbeam or dogwood, usually brought from Klenje from the Narta mountain. The main supporting beam was made of oak because of its firmness. European ash canes were brought from Osoj or Kozjak, the construction was made of juniper tree, covered with straw or ceramic tiles.

Every house had a courtyard and a threshing floor, set on a flat area. The place for the threshing floor was formed by

амбари имале и до четири прегради -пресека со по 60 шиника односно по 240 ока. Оваа големина и капацитет на брашно ги задоволувал потребите на едно семејство кое броело шест члена за период од една година. Во амбарот се чувале неколку видови житни производи: пченица, рж, јачмен и овес за сточна храна. Пристапот до преградите бил овозможен со дрвени скали.

Амбарот се поставувал под натстрешница од дрво на две води, која се покривала со слама и се нарекувала *амбарница*. Во истиот простор се чувале разни земјоделски алатки, а денес и некои земјоделски машини.

Кошот сам го изработувал домаќинот. Во еден кош се собирале од 50 до 60 шиника со пченка, која едно просечно семејство го користела преку целата година. Кошот бил плетен со прачки, габрови или дренови, најчесто носени од месноста Клење од Нарта планина. Главните носечки греди биле дабови и имале голема цврстина. Јасеновите прачки ги носеле од месноста Осој или Козјак, конструкцијата била изработена од смрека, се покривале со слама, а поимотните домаќини со керамици.

Секоја куќа имала *двориштие* и *зумно*, кое се поставувало на рамно место. Просторот за гумно-то се формирало со денивелација-израмнување на теренот, кој бил стрмен и карпест, карактеристичен за селото, каде на средината се поставувал *сџожерој*.

59 Штала / stable.

60 Амбар, Павлинка и Темелко Шкорковци / granary, Pavlinka and Temelko Škorkovci.

levelling the steep and rocky terrain, and the axle was placed in the middle.

For keeping cattle the *ar* was used, usually situated in the basement of the house or in the *argač*, fenced area in the yard where sheep and goats were kept.

The pigsty was made of plank and stone walls, covered with straw.

The householders made a stone tub, part of the surroundings in every village yard, by cutting out the rock from the place of its extraction or the rock was carried into the yard. In that way the heavy tub was set with *sanja* with planks, pulled by oxen.

The hens were usually kept in the *ar*, where a construction raised on poles was made, and small openings in the wall named *kamarici* were used for holding eggs.

Cauldron place was prepared in the yard for making homemade brandy and wine. They were built most intensively 20 years ago. The construction was identical to all the other outbuildings. A cauldron building is often found in Govrlevo, made of stone, similar to that porch, and covered with ceramic tiles. The cauldron was usually copper based with two pipes. There were masters for building cauldrons for making brandy.

Every yard had a vineyard, and fruitful trees like linden were planted. Usually there was no garden, but some yards

За чување на стоката најчесто се користел *ароѝ* кој бил во приземјето на куќата или во *арѓачоѝ*, ограден простор во дворот каде се чувале козите и овците.

Кочината во која се чувале свињите, била изработена со штици, и камени сидови, покриени со слама.

Каменото корито, кое било дел од амбиентот на секој селски двор, го правеле домаќините со делкање со секира на местото на вадење на каменот или карпата била носена со кола во дворот. Така тешкото корито се поставувало со сања со штици, кои ги влечеле воловите.

Кокшките најчесто се чувале во *ароѝ*, каде се правела конструкција подигната на колци, а малите отвори во сидот- камариците служеле за носење на јајца.

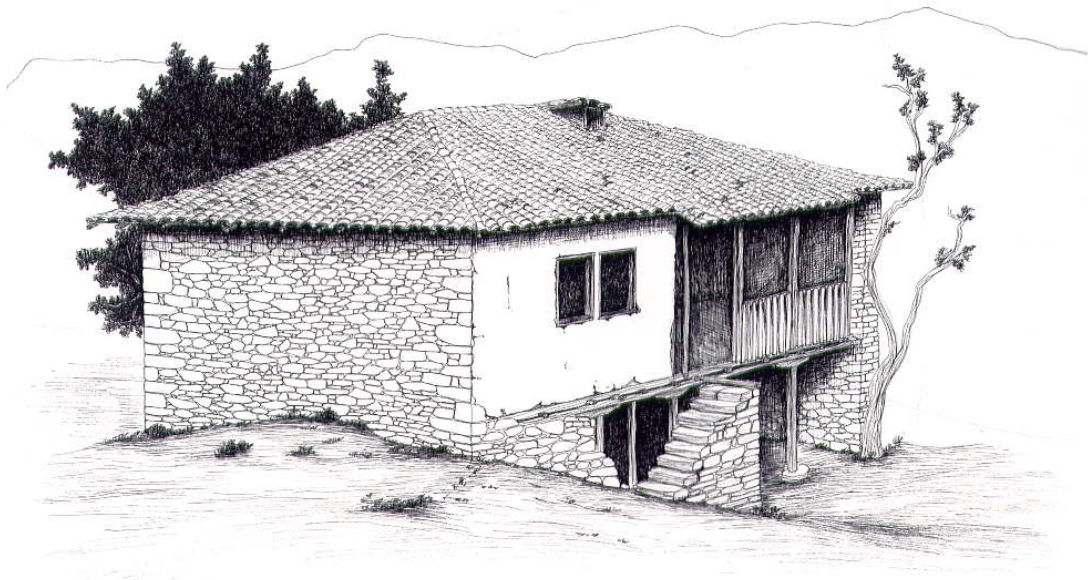
Казарницата се наоѓала во дворното место за печење на ракија и вино. Најинтензивно се граделе пред 20 години. Конструкцијата била идентична како и сите други стопански објекти. Казарницата често се сретнува во дворното место во Говрлево, сидана во камен, слично како тремницата, покриена со ќерамиди. Казанот најчесто бил сидан, бакарен со две лули. Постоеле мајстори за изработување на казаните за печење на ракија.

were fenced off, with a gate, for protection from the cattle. Different kinds of flower were planted in the garden: *dojrančinja*, sardelles, sweet basil, marigolds, carnations, etc.

A feature of every village in the Skopje area is the building of straw huts called *sedanjki*, where girls gathered and learned embroidering. They usually made the huts themselves, and some family member could help them. The huts had a small door made of straw. The construction was made by interlocking the *martaki* with three rows of cane.

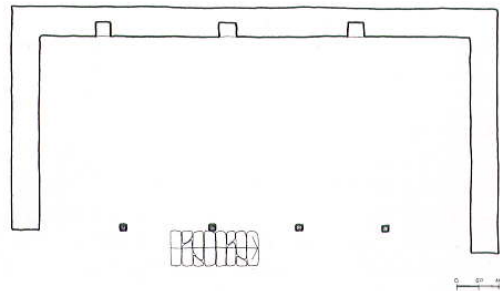
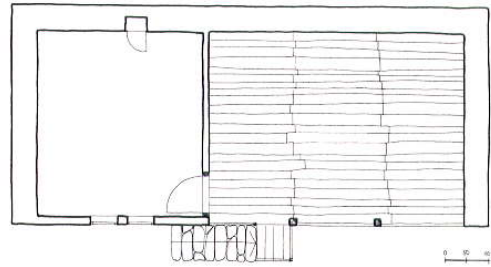

61 Амбар во дворот на Марица и Пандилј / granary in the yard of Marica and Pandilj.

Во секој двор се одгледувала лозница, се саделе родни дрвја, липи и др. Бавча најчесто немало, освен во некои дворови, кои биле оградени со плетен ѕид, со врата за заштита од стоката. Во бавчата се саделе разновидни цвеќиња-дојранчиња, сардели, босилок, цунцулиња, каран-фил и др.

Карактеристика на сите села од Скопската Блатија било градење на колипки со слама *седањки*, каде се собирале девојчиња и учеле да везат. Тие најчесто сами ги правеле колипките, а им помагал некој од фамилијата. На колипките имало и мала вратничка од слама. Конструкцијата ја правеле со врзување на *марџаки* во купче со три реда *џрачки*.

62 Куќа, основи (2), перспектива и фотографија / house, bases (2), perspective and photo.

СТОПАНСТВО

Неколкуче семејства во селото живеат во старата семејна куќа, прилагодена за живот со придружните стопански објекти околу неа. Имотот во однос на минатото многу се намалил. Повратените семејства продолжиле да се занимаваат со земјоделство и сточарство. Така, освен пензијата која ја земаат од државата, имаат дополнителен приход од земјоделството и сточарството. Некои продаваат разни земјоделски производи, додека други обезбедуваат храна само за себе и за своите деца. Сите чуваат стока: овци, кози, волови, магарина и др. Некои од жителите добиваат инвалидска пензија, но има случаи кога не добиваат никаков надомест од државата. Таквите луѓе се на работ на егзистенцијата и единствен приход им е од малубројната стока што ја поседуваат.

Што се однесува до обработката на земјата, само две семејства во селото поседуваат трактор, со кои ги задоволуваат потребите на другите во селото за определен надомест.

Во селото денес нема колонијална продавница. Луѓето со потребни продукти се снабдуваат по пат на нарачка. Понекогаш во селото доаѓа и комбе со потребни артикли од каде селаните купуваат и се снабдуваат со основните средства: брашно, сол, шеќер и др.

За разлика од денешната состојба, до повоениот период материјалната состојба на населението била добра. Секоја фамилија имала стока и ниви кои ги обработувале. Стоката достигнувала и до неколку стотици грла. Тоа било доволно за задоволување на основните потреби за живот. Некои семејства во селото се истакнувале со своето

ECONOMY

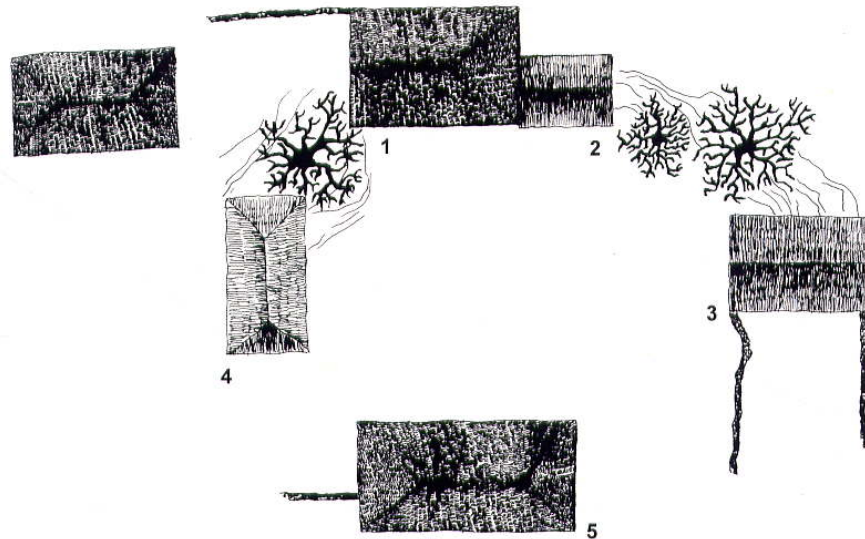
The few families in the village live in the old family houses, adapted for living, together with the outbuildings around them. The estate, especially movable property, compared to the past is smaller. The returnees continued with agriculture and cattle breeding. This provides an additional income to the pension benefit provided by the state. Some of them sell agricultural products, whereas others provide food only for themselves and their children. All of them keep cattle, sheep, goats, oxen, donkeys, etc. Some of the inhabitants receive a disability pension, but there are cases where they do not receive anything from the state. Those people have a precarious existence and their only income is from the cattle they own.

Only two families in the village own a tractor, which they hire out to others to meet their needs.

Today the village has no grocery store. People order the necessary items. Sometimes a van comes to the village from which the villagers purchase their basic needs: flour, salt, sugar, etc.

63 Куќа на галабија Јанковски / the family Jankovski house.

68 Двор на галабија Богдановци / Bogdanovci family yard: 1 куќа / house, 2 амбар / barn, 3 плевна / plevna, 4 штала / stable, 5 сосед / neighbour.

слама, поради топлина, потребна на овците за јагнење. *Дворишнџејто* на трлото се нарекувало *арџач*, додека отворениот дел се нарекувал *кошар*. Поради ниската конструкција на овој дел, при влегување се наведнувале.

Овците се стрижеле околу Спасовден (на пролет). Вообичаено било првото руно да се закачи. Бројот на овците што ги поседувало едно домаќинство зависело од способноста на домаќинот или како што велат, кој како бил куфетлија.

Сточарскиот живот бил исполнет со многубројни сточарски народни обичаи, обреди, верувања, игри, песни и веселби. Се изведувале особено при: првото јагнење, првото молзење на овците и одвојување (лачење) на јагнињата, стрижење на овците и ставање дамки, при селење на стадата и.т.н.

Пчеларснџејто во селото било сосема малку развиено, само неколку куќи имале трмки со пчели. Денес никој не одгледува пчели.

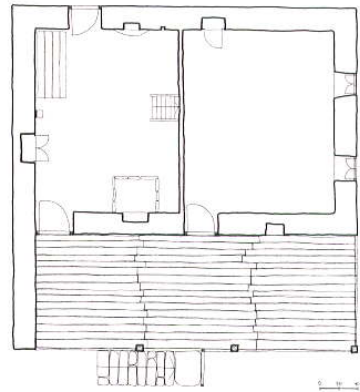
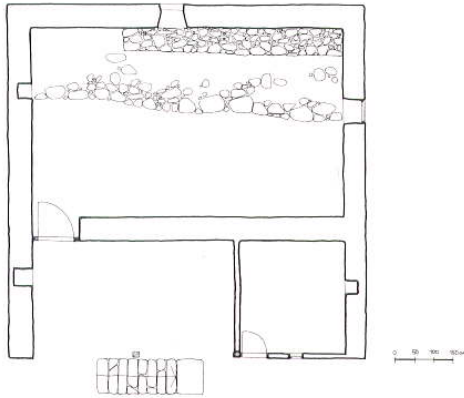
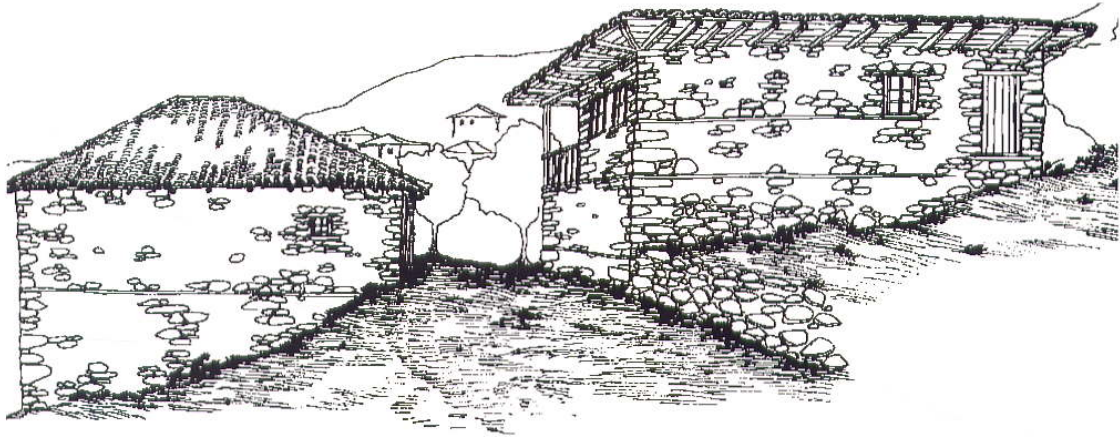
Постоело и *собирачко снџејто*, собирање на лековити билки од планините за чаеви и зачини, или пак како ритуал на одредени празници, како Ѓурѓовден, Велигден кога се собирале горски

The villagers kept their sheep above the village, one hour's walk away, in sheep pens and folds. The cattle pens and folds were situated at Ramnište, where there were 19 folds, and at Klenje, where there were 10 folds. This represented a good location on the mountain, together with a valley area and meadow. On average each family had 20 sheep and 5 to 6 head of cattle.

The pens were usually circular, buried in the soil 80 cm deep, with a one-metre-high wall above. Above the walls beams were set joining in one spot *u kalače*, and the *martaki* were three metres long, connected with ropes. People remember that all the pens were of the same type, but there were some square-shaped pens. The folds were enclosed by a *slonja*, a high wall on the north, and a smaller wall on the south covered with straw, in order to secure a warm place for delivering lambs. The yard of the fold was called *argač*, while the open part was called *kotar*. Because of the low ceiling, people had to stoop down while entering.

Sheep shearing was around Ascension Day (spring time). The first fleece was usually hung. The number of sheep owned by the family depended on the ability of the head of the household, or as people said, if he was *kufetlija*.

The stock-breeding life was filled with many customs, rituals, beliefs, dances, songs and celebrations. These were

69 Куќа на галабија Ивановци / the family Ivanovci house.

само јадење. Се љеело и се рабојело. Денес нема љомоци, љи мисли комшијаља да умреи, а не да љи љомоѓне (Сеќавање на Паунка Стефковска).

When you were going to thresh, your neighbour would come himself to help you in harvesting, digging, ploughing. There were paid labourers in the field and others who helped but were not paid. When we were threshing rye and rye hay - cukanica, it was like a wedding. The host would prepare the meal. While working, the people sang songs. Today no one helps. Your neighbour doesn't want to help you and wishes you to die (Memory of Paunka Stefkovska).

ПОКУЌНИНА

Старата селска покуќнината во Говрлево главно се состоела од дрвени предмети, а во помал број биле застапени земјени и метални садови. Од дрво биле изработени основните покуќински предмети, кревети, софри, столови, ковчези, разбои и др. Некои од покуќнинските предмети луѓето ги изработувале сами, а некои ги купувале од познати мајстори од соседните села.

Дрвениот ковчег за месење леб го набавувале од други села. Ковчегот од надворешната страна бил декориран со геометриски шари. Од горната страна имал капак, а во внатрешноста бил поделен на два дела, едниот за чување на брашно, а другиот за месење.

Во долниот дел имал вратничка од надвор за чување на покуќинските дробни предмети. Овие ковчези ги изработувале специјализирани мајстори од други села. Во Говрлево не се паметат

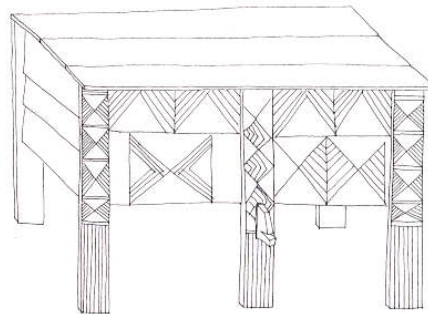
70 Стар тип на ковчег од куќата на Михајло и Ружица Стефковски / old type of chest in the house of Mihajlo and Ružica Stefkovski.

HOUSEHOLD INVENTORIES

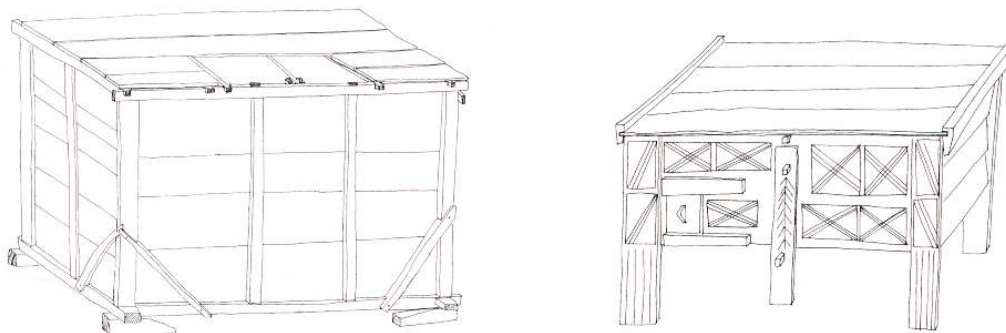
The household inventory in Govrlevo mainly consisted of wooden objects and some metal and clay pots also. The basic household inventory consisted of, beds, tables, chairs, chests, looms, etc. The people made most of the household inventory by themselves, though some items were purchased from masters in the neighbouring villages.

The wooden chest for making bread was purchased from other villages where they were made by specialized masters. The chest was decorated with some geometrical pattern on its side. It had a cover on the top, and the inner part was divided into two sections, one for storing the flour, and the other one for kneading. In the lower part, it had a drawer for keeping small household objects. In the house of Mihajlo and Ružica Stefkovski there is one old type of chest for making bread.

The rectangular salt-box was used for storing the salt, and was also made of wood. On the back side it was hooked on the wall near the chest for making bread.

71 Ковчег од старата куќа на Марица и Пандиљ Митревски / chest from the old house of Marica and Pandilj Mitrevski.

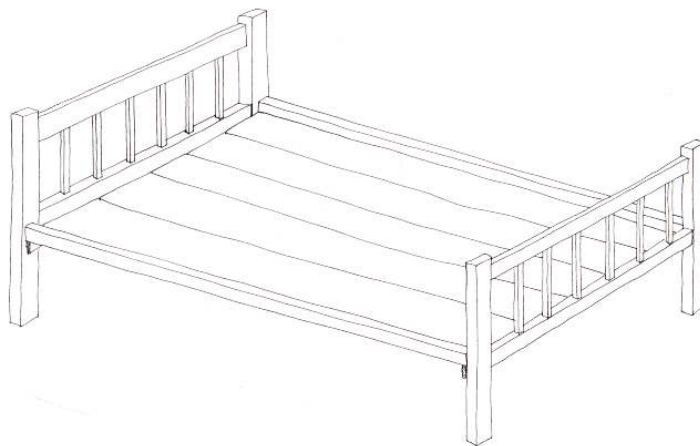

76 Амбар и ковчег од куќата на Пандиљ и Марица Митревски / barn and chest in the house of Pandilj and Marica Mitrevski.

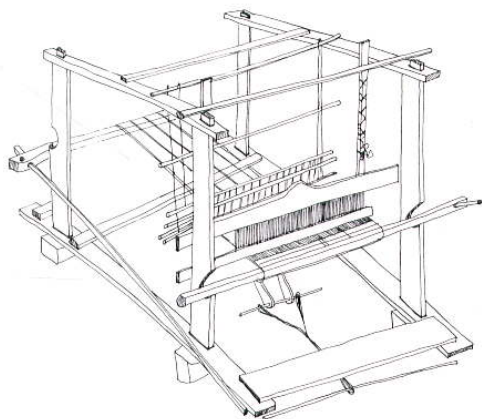
Лебот се печел во *црепња*, направена од глина и затоа лебот го нарекувале *црепњански леб*. Лебот од црепњата го префрлале со *шарун*, дрвено округло помагало со рачка. Некои селани во дворот имале и фурна за печење леб. Црепњите за печење леб ги купувале од селото Цветово, каде се правеле најдобрите црепњи. Биле цврсти и направени од убава земја. Една црепња се купувала во замена за еден шиник жито. Правеле црепњи и од нивната земја, но тие не биле квалитетни. Црепњите кои ги правеле сами биле од црвена земја, која ја копале од ридот, а ја мешале со козина, свински влакна и лепешки од говеда. Смесата ја газеле и обликувале со нозе.

The spoons were made of beech wood, European holly or boxwood, and were purchased from the village of Sedlarevo, where there were famous masters for making spoons, from the market in Skopje or from Serbians who sold them in the village.

The wooden mortar was used for mashing. The items for preparing food consisted of a *ručnik*, bitcher made of clay with a handle, various boiling pots, earthenware, a thresher and a baking cover, made of copper. The vessels for water and milk were made of copper, and were purchased from Skopje.

77 Кревет во куќата на Шкоровци / bed in the Škorkovci house.

78 Разбој од куќата на Шкорковци / loom from Škorkovci house.

Сета храна се правела на оџнишиџеџо со џџ'ланџк, каде имало врџник и кука на која се закачувале котлињата. Во саќакот печеле баницџи во црепна со врџник.

Употребувале и земјени садови во различна големина, кои се викале чаначиџиџа или чанак.

Се јадело на дрвена трпеза софрџа во округла форма, со трџножни столчињџа кои сами ги изработувале. На трпезата седнувале прво најстарите и тџе благословувале: *Ај боже џоможе*, и почнувале со јадење. Софрџата била поставувана само за време на јадењето. Женџата куќниџа која била задолжена за месење на леб, на неџа го расмесувала тестото.

Во еден ден за едно семејџиџво се џечеле џо осум леба науџиро и уџиџе осум џоџладне, џоради џолемџинаџиџа на семејџиџвоџиџо, каде заедно живееле и до 25 луѓе.

Маќеницџата ја мателе со метална бучка во бутџим, изработен од камен.

Водџата ја носеле од чешма со барџаци, машки и женски во зависност од формата на грлото. Нив ги набавувале во градот. Виното и ракиџата ги чувале под тремот на куќџата во големи бурињџа. Некои

The bread was baked in a clay dish called *crepnja* and this is why the bread was called *crepljanski* bread. The bread was removed from the *crepnja* with a *tarun*, a round board for kneading bread. Some villagers had a furnace in the yard for baking bread. The *crepnja* for baking bread was purchased in Cvetovo, where the best *crepnja* were made out of good quality clay. They were as hard as steel. One *crepnja* could be purchased in exchange for one quarter bushel of wheat. The *crepnja* that were made by the villagers themselves were not of good quality. They were made of red soil, dug from the hill, mixed with goat's hair, pig's hair and cattle excrement. The mixture was frodden and shaped by the feet.

All the food was cooked in the fireplace with *t'lanik*, where there was a thresher and the boiling pots were hooked. On the trivet they made bread with a *crepnja* and thresher. They used earthenware bowls of different sizes, called *čanačišta*.

The food was served on a round wooden table, with three-legged stools made by themselves. The oldest one sat first at the table and prayed, "God help us", and began eating. The table was set only at mealtimes. The female called *kukjnica*, used the same table for making bread.

In one day, for one family, 8 loaves were baked in the morning and 8 in the afternoon, because of the large collective, where sometimes 25 people lived together.

Buttermilk was stirred a with metal *bučka* in a *butim*, made of stone.

Water was brought from the fountain in pitchers, called male or female depending on the shape of the neck. These pitchers were bought in the city. Wine and brandy were kept in big barrels under the balcony. Some houses had

79 Рогожина од куќџата на Пандџил и Мариџа Мџитревски / cattail from the house of Pandilj and Marica Mitrevski.

куќи имале извидани и казарници каде ја печеле ракијата. Денес виното и ракијата се варат во големи казани.

Носијата и текстилната покуќнина ја чувале во сандачи изработени од дрво.

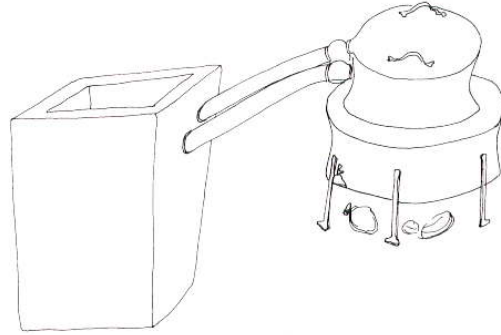
Покуќнината беше тешка, зрница, а креветите во војната ги правме, како трошоци. Креветите се од чамово дрво со душеци сламарици. Столчињата ги правме од дрво, ги вршеме на сврдло, а после ги правме од даски. (Илија од галибијата Шкорковци)

Во минатото спиеа на *роѓожини*, кои биле постилани околу огништето, а се покривале со гуњи од козина, а подоцна со черги од коноп наречени *постилачки*. По војната почнале да се покриваат со *бајаници*, и да спијат на метални бели кревети. Перниците биле изработени од коноп, наполнети со слама. Сламата ја менувале, старата ја истурале во вршењето, и ставале нова. Во кујната се бришеле со пешкири *ручници*.

По војната почнале да изработуваат и клупи од дрвени греди на кои можеле да седат повеќе луѓе. Нив ги користеле највеќе на куќната слава, кога имале многу гости.

80 Казан во куќата на Пандиљ / brandy still in the house of Pandilj.

81 Казарница во куќата на Темелко и Павлина Шкорковци / still in the house of Temelko and Pavlina Škorkovci.

constructed brandy stills, where they boiled brandy. Today wine and brandy are boiled in huge stills.

The household inventories included carpets, pottery, and after the war we made beds like thrones. The beds were made from fir with straw mattresses. We made the chairs of wood, spinning them on a drill, and later on we made them from planks (Ilija from the Škorkovci family).

In the past they slept on cattail mattresses placed around the fireplace and covered themselves with blankets made of goat hair, and afterwards with hemp-made covers called *postilački*. After the war they covered themselves with *batanii* and slept on white metal beds. The pillows were made of hemp, filled with straw. They changed the straw, throwing out the old and putting in new straw. In the kitchen they used towels called *ručnici*.

After the war they began to make tables from wooden planks where many people could be seated. These tables were mainly used for the family feasts, when many guests came.

Every house in the village had a loom, which they usually made on their own or someone in the village did who was very skilful in making them.

It was believed that the loom should be made by a bachelor; otherwise everything would go wrong (Vane Velkovski).

The reed masters in the village were Petruš, Koce and Panko. They collected dogwood from the Kozjak moun-

ГАЛАБИИ

Конфигурацијата на теренот го дели селото на две маала, во кои живееле повеќе родови. Маалата во селото и денес се нарекуваат *Одавде* и *Оданде Маало*, а некои ги нарекуваат *Долно* и *Горно Маало*. Маалските групи се карактеризираат со свое заедничко патронимско име. Денес, малските групи ни оддалеку не наликуваат на малските групи во минатото. Помнењето на луѓето поврзано со заедничкиот митски предок веќе е исчезнато. Единствено како рецидив од минатото останале имиња на маалата по галабијата, како Ивановци, Сперлевци, Ѓоровци, Крстевци, Ристовци, Скендеровци, Манушевци, Јанковци кои припаѓале на маалото наречено Отаде маало. Во Одавде маало родови биле Велковци (Ивановска галабија), Богдановци, Ѓорѓиевци, Блажовци, Шкорковци, Поречановци, Бебешковци, Акетевци, Пиштиовци, Аврамовци, Логуровци, Макревци и др.

Родовската група *галабијаџија*, како се нарекува во селото, и нејзината структура се потпираше врз заедничко потекло по машка линија, патрилинеарно, врз основа на крвно сродство. Сродството се памети до неколку колена. На пример, галабијата Скендеровци го памети своето потекло до деветото колено.

Во галабијата припаѓале сите машки и женски сродници. Машките членови не биле променливи, освен во случај некој да заминел како домазет и да оформи матрилокално семејство, додека женските деца во галабијата останувале додека не се омажат. Во селото имало три случаи на домазети. Еден од домазетите во селото бил Мите Ѓурчев, кои бил домазет во галабијата Блажовци. Жените

FAMILIES

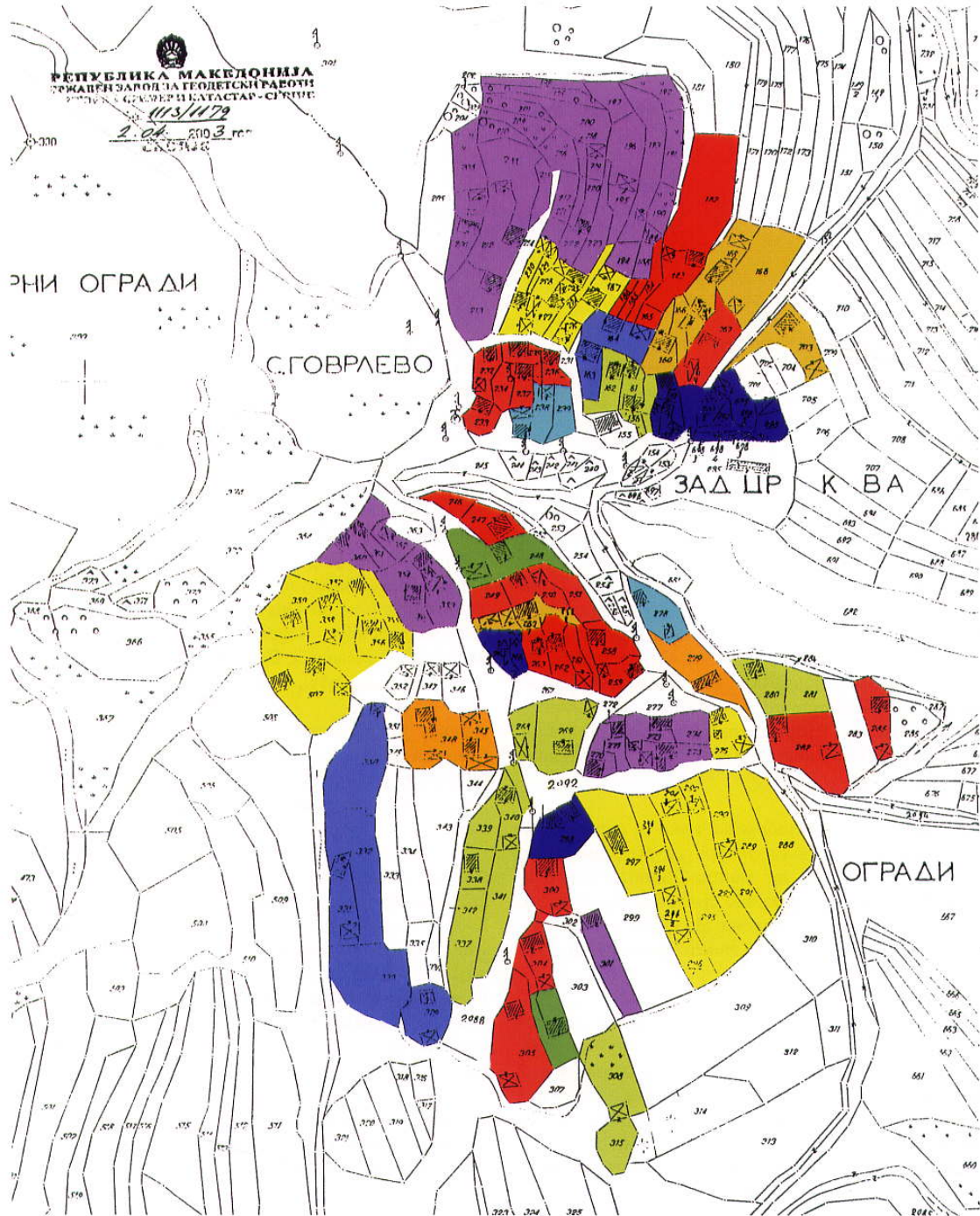
The configuration of the terrain splits the village into two districts, each inhabited by several families. Even today these are named *Odavde* and *Odande* districts, while some people refer to them as *Upper* and *Lower* districts. The district groups have their own patronymic name. Today, the district groups are not even close to those from the past. The memories of people connected to the common mythical ancestor have been wiped out. The only memories from the past are the names of families like the Ivanovci, Sperlevci, Gjorovci, Krstevci, Ristovci, Skenderovci, Manuševci and Jankovci, who lived in the Otade district. The families from the Odavde district were: the Velkovci (Ivanovski family), Bogdanovci, Gjorgiovcı, Blažovci, Škorkovci, Porečanovci, Bebeškovci, Aketevci, Pištiovci, Avramovci, Logurovci, Makrevci, etc.

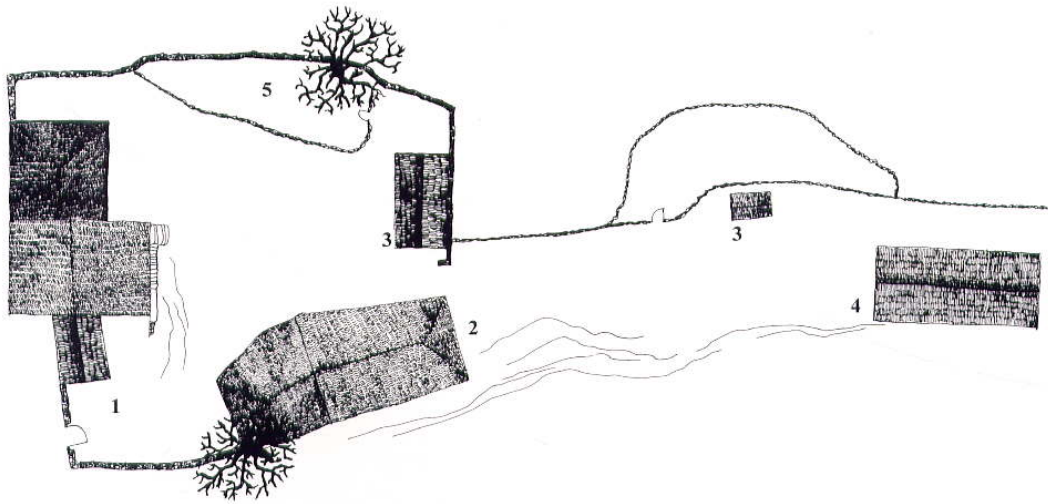
A family group referred to itself as *galabija*, and was patrilineal, based on blood kinship. The kinship is remembered up to a certain degree. For example, the Skenderovci *galabija* remembers its origin up to the ninth degree of kinship.

All male and female relatives were members of the *galabija*. The male members were permanent, unless somebody lived in his wife's family and formed a matrilocal family, while the females stayed in the *galabija* until their marriage. In the village there were three cases of a husband living with his wife's family. One of them was Mite Gjurčev, who lived in the Blažovci *galabija*. The females, according to the patrilocal principle, lived with their husband's family.

There were two types of large households. The first type is the typical patriarchal family or *father's collective*, consisting of the parents, their sons with their wives and their children. This kind of collective existed in the village until

ГОВРЛЕВО НЕМА ДА УМРЕ
GOVBLEVO WILL NOT DIE

111 Дворот на куќата / the yard of the house. 1 стара куќа / old house, 2 нова куќа / new house, 3 амбар / barn, 4 плевна / plevna, 5 бавча / garden.

Мајка ми ѝкаела, а ја ќе вијќам цевки. Сум помагала и за садење, пуштање ченка.

Марица уште како мала ја ветиле за Пандиљ. Кога Пандиљ се вратил од војска, со Марица се договориле кога ќе биде бегалката. Бидејќи било срамота девојката да ја остави дома работата, бегалката ја договориле на празникот Мала Богородица, кога работата во поле е завршена. За бегалката никој не знаел. Се договориле да биде во понеде-

112 Плевна / plevna.

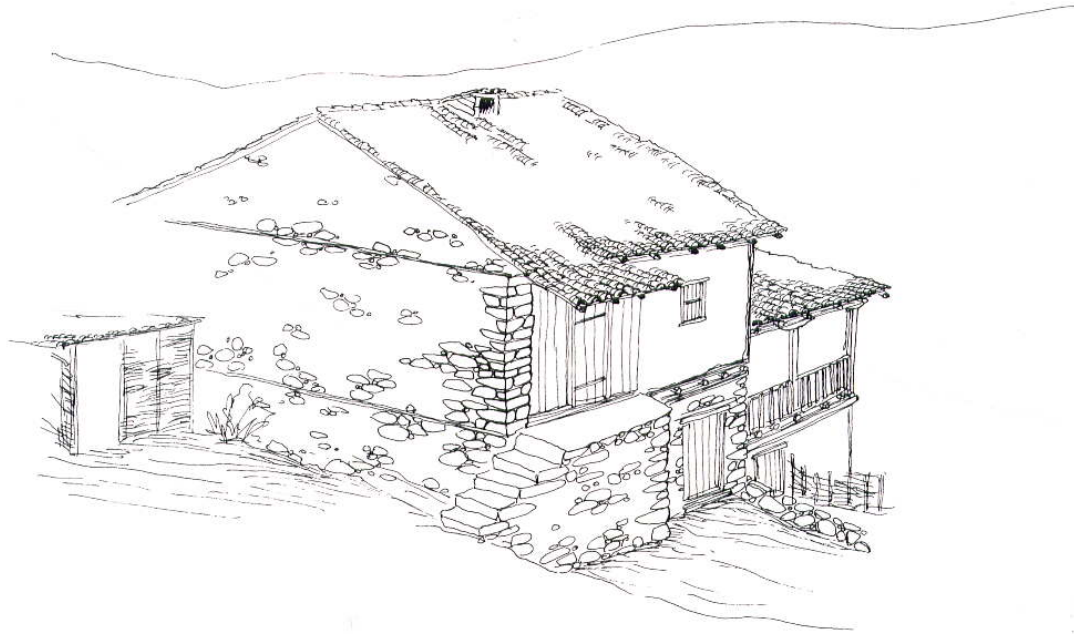
Pandilj and Marica Mitrevski are the only family in the village from the Mitrevci clan. They live in the Odovde district, and did not migrate to Skopje. Pandilj, Marica and his sister live in the same house.

Marica Mitrevska was born in 1931 in Govrlevo and is from the Bebeškovski family. The Bebeškovci lived in an old house in a large collective - grandfather, grandmother, mother, father and 5 children: Marica, Persa, Tode, Jordan, and Nikola. Marica did not attend school, such were the times, but her brothers and sisters attended the new village school. The teacher at that time was Pandora, who lived in the village with her husband.

Because Marica did not attend school, she learnt to knit at home. She wove blouses and vests, she spun wool to make the fabric for vests, and made blouses and vests.

My mother was weaving and I was swinging tubes. I was helping to plant corn.

Marica was promised to Pandilj when still very young. When Pandilj returned from the army, they agreed on the time when she would be a runaway bride. Because it was a shame for a girl to leave the housework, they agreed she should become a runaway bride on the Nativity of the Vir-

113 Куќата на Марица и Пандиљ Митревски / the house of Marica and Pandilj Mitrevski.

лник, бидејќи тогаш браќата на Марица биле на работа. Таа се плашела од нив, да не ја караат. Средбата на Марица и Пандиљ била кај некоја карпа во селото, и Марица избегала кај Пандиљ.

Живееле со свекрвата и свекорот. Марица ги работела сите домашни работи.

Овде в село ги родив децата, све сме работеле, не сме се чувале. Кога ќе се породим еден ден ќе полежам, и ја работам. Свекрвата ќе ми помогне. Дејето во колевка. Све ќе му дам да јаде и мача и леб и вода. Ги довед до три години.

Бебињата ги виткале со повои, и ги чувале до 40 дена. Жената во период од 40 дена била леунка.

Нивните деца Петре, Љубе, Борче, Крстана до 4-то одделение учеле во новото училиште во селото изградено во 60-тите години на XX век. Основно училиште завршиле во Долно Соње, а средно образование во Скопје. Најстариот син завршил за *сџруја*, средниот до осмо одделение, а најмалиот за механичар. Крската Крстана завршила само 4-

gin feast-day, when the work in the field was finished. No one knew about their plan. They agreed to have the running away on Monday, when her brothers were working. She was afraid that they would become angry. Marica and Pandilj met each other at a place with a big rock, and Marica escaped to his house.

114 Куќата на Марица и Пандиљ со козите, што ги чуваат / the house of Marica and Pandilj with the goats.

125 Бунарот во дворот на куќата на Ѓоровци / the well in the yard in the house of Gjorovci.

Бидејќи Ѓоровци биле најбогати во селото и имале најубава куќа со голема авлија, во неа наоѓале прибежници и Турци и комитици. При еден такав престој на комитици, некој од селото ги издал на Турци. Поради освета, комитици ги отпелале сите од галабијата. Оваа случка се случила во 1850-1860 година, за која сите селани се сеќаваат и по оваа случка се ориентираат за други случувања во селото (Роксанда Панчевска).

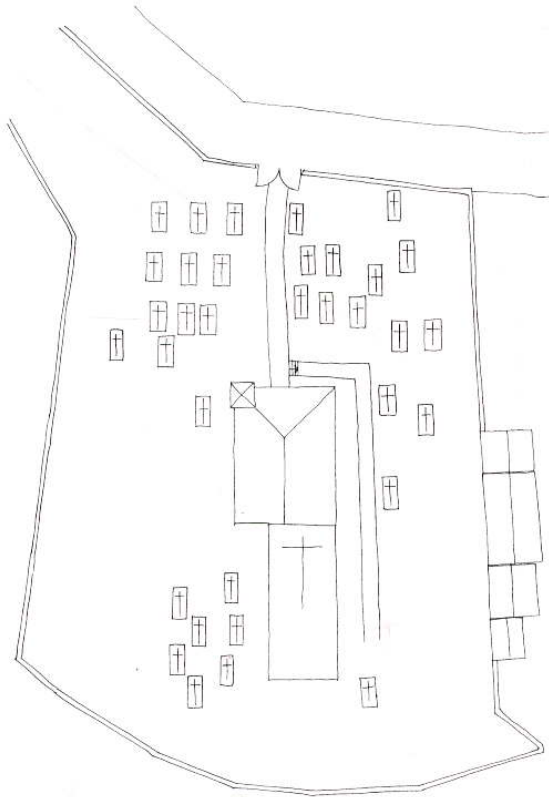
При делењето на галабијата Ѓоровци, дел припаднал и на некој комита Стојан, кој загинал во Бугарија. Стојан имал жена и деца. На неговата жена од имотот и дале само една нива. При делбата на имотот, не се давало на женските деца, освен

asked Gjore why he was not married. Gjore said that his wife was dead and he asked the commander to give him one of his wives. Because of this answer, the commander sent soldiers to Gjore's house and almost everybody was murdered. Only a few children survived, who were hidden in the cattail mattresses. When the Jankovci family, who were godfathers to the Gjorovci family, heard screaming and crying, they fired a shot from a kremenjačka rifle and the Turks ran away. When leaving the village the Turks said, Go to the Gjorovci place, we made pastrma. Only the shepherds that were not in the house survived and they extended the family. The Gjorovci were a rich family and they had 300 to 400 sheep (Milan Gjurovski).

Since the Gjorovci family was the wealthiest in the village and had the most beautiful house with a big yard, both the Turks and the rebels came to their house. Once when the rebels were staying in the house, somebody from the village betrayed them to the Turks. As revenge, the rebels killed everyone in the family. This event occurred in 1850-60 and is remembered by all the villagers. The event also serves as an orientation for other events in the village (Roksanda Pančevska).

When the property of the Gjurovci family was divided, one part belonged to a rebel named Stojan, who died in Bulgaria. Stojan had a wife and children. But his wife received only one field while the daughters did not receive anything, except as a wedding gift, when leather coats were given, shoes and sometimes money. Stojan's widow remarried and left her daughters to live in the house. Milan remembers that one of the daughters was a runaway bride. Because the family did not want to give her to that boy, they went to his house to bring her back. They entered the house though the *badža* and fell directly into the young couple's room. Then the fight began. Thanks to a policeman they saved themselves. They made a scandal in the village because the girl wanted to marry that boy.

Milan's grandmother, Vedzirka, was known as a sorcerer both in the village and elsewhere. She offered her services to Turks as well as to local people. Those who needed her services waited in front of her house. She knew how to cure *dalag* (under the walnut tree, from which she cut one piece and put it on the stomach), *uplav*, eyes, *klinoe*. To cure a child of *klinoe*, she rubbed his feet. She practised sorcery with beans, eggs, nails from different animals, which she buried after the sorcery. Apart from practising sorcery, she helped women while delivering their children.

147 Црквата Св. Никола / the church St. Nikola.

во куќите кои ја славеле славата или во црквата. Секоја недела во минатото, во црквата се собирале постарите луѓе од селото, каде се помолувале, а потоа седеле пред црквата и пиеле ракија од *џанџурче*. Клисарот на црквата бил избран од селаните, а тој обично бил сиромав човек. Клисарот требало да биде способен да ја извршува работата. Многу години во селото, Крсте Поречановски бил и клисар и протуѓер во селото. Тој станувал прв во селото и морал да ја чука камбаната. Денес за црквата се грижат одборници. Во црквата има кујна, т.е. специјално изградена зграда со трпезарија (Филиповиќ 1939, 466), која била реновирана во 80-тите години и каде селаните ги даваат и помените. Околу црквата се селските гробиштата.

Некои од гробовите се многу стари, со камена плоча и камени делкани крстови. Новите гробови

sexton and crier in the village. He had to be the first to wake up and ring the church bells. Today, the committee members take care of the church. The church has a kitchen with a dining room (Filipović 1939, 466), which was renovated in the 1980s, and is used for commemorations.

The graveyard was located near the church of Sv. Nikola. Some of the graves are very old with a gravestone and crosses made of stone. The new graves are made of marble and there are marble tombs, procured from Skopje. The contrast between the church with the graves and the village is evident. Although the village is collapsing, some graves are new and the church is well-maintained.

According to the villagers, many families who emigrated from Govrlevo buried their relatives in their native village, partly because of their origin, but also for financial reasons. They have old graves and compensation would not be paid.

In the graveyard a grave was dug by the closest relatives from the house. Five people were needed for digging a grave. Before starting to dig, they spilt wine, brandy and bread over the soil. A grave was 1m or 1.5 m deep. Several people were buried in one grave. The old bones from a previously buried person were put in a bag, they poured wine over it, and the priest said prayers and put the bag near the legs of the newly deceased person. Four people carried the deceased person from the house on a wooden stretcher, and the fifth remained near the grave to prevent some cat from jumping over it, because it was believed if that occurred, the deceased would become a vampire.

148 Гроб / grave.

161 Манастирот Кузман и Дамјан / the monastery Kuzman and Damjan.

Со обредното маскирање се постигнувало регулирање на односите помеѓу општеството и природата и обратно, во циклусот на земјоделската дејност, но се обезбедувал успех, благосостојба, плодност. За младите ергени овој обред е премин од еден социјален статус во друг, со кои тие се подготвени за женење.

Карактеристично за Водици е приготвувањето на јадењето пача. Пачата се правела со долго варење на свинско и телешко месо, коски, нозе, уши, опаш од вол, кои се разварувале, и се добивала пивтиеста маса со многу лук, која цела ноќ се ладела, и се јадела во залоена состојба. И денес се прави пача.

Водици се славеле два дена, се одело на гумење - сред село, каде играло и пеело целото село. На Водици се свирело со гајди *мешници*.

Празникот Летник на 1-ви март, е празник посветен на змиите и поради тоа не го спомнувале празникот, бидејќи верувале ако го споменат, ќе им умре жена-

162 Манастирот Кузман и Дамјан / the monastery Kuzman and Damjan.

ЛИТЕРАТУРА

BIBLIOGRAPHY

Архив на Македонија 1916,
Селска општинска управа, Говрлево.

Arhiv na Makedonija 1916,
Selska opštinska uprava, Govrlevo.

Државни календар 1924,
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за год-
ину 1924, Београд.

Državni kalendar 1924,
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca za godinu 1924,
Beograd.

Филиповић С. Миленко 1939,
Обичаи и веровања у Скопској котлини, Београд.

Filipović S. Milenko 1939,
Običai i verovanja u Skopskoj kotlini, Beograd.

Историја на македонскиот народ 1969,
книга 1-3, Скопје.

Istorija na makedonskiot narod 1969, книга 1-3,
Skopje.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1925,
Речник места, Министарство унутрашњих
дела, Београд.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1925,
Rečnik mesta, Ministarstvo unutrašnjih dela,
Beograd.

Кралевски Боро 1969,
Беа, загинаа, останаа. Спомен книга на заги-
натите борци во НОВ и жртвите на фашизмот,
Скопје.

Krlevski Boro 1969,
Bea, zaginaa, ostanaa. Spomen kniga na zaginatite
borci na NOV i žrtvite na fašizmot, Skopje.

Makedonien und Alt-Serbien von Spiridon Đorčević
1889, Wien.

Makedonien und Alt-Serbien von Spiridon Đorčević
1889, Wien.

Михајловски Кирил Грујица 1976,
Трећа македонска НОУ бригада, Београд.

Mihajlovski Kiril Grujica 1976,
Treća makedonska NOU brigada, Beograd.

Пурковић Ал. Миодраг 1940,
Попис села у средновековној Србији,
Годишњак Скопског Филозофског факулте-
та, IV, 2, 1939-1940, Скопје.

Purković Al. Miodrag 1940,
Popis sela u srednovekovnoj Srbiji, Godišnjak Skop-
skog Filozofskog fakulteta, IV, 2, 1939-1940, Sko-
plje.